

ماڈیول کی تفصیلات اور اس کا خاکہ

Details of Module and its structure

ماڈیول کی تفصیلات	
Module Detail	
مضمون کا نام	اردو
Subject Name	Urdu
کورس کا نام	اردو رسم الخط کی آموزش
Course Name	Urdu Script Learning
ماڈیول کا عنوان	کلمہ، سابعے، لاحتے اور مرکبات
Module Name/Title	Kalima, Saabeqe, Laahake aur Murakkabaat
ماڈیول آئی ڈی	K-S-L-M_10_U
Module ID	
کلیدی الفاظ	اسم، فعل، حرف، ضمیر، صفت، کہاوتیں، مرکبات
Keywords	

ڈیولپمنٹ ٹیم

Development Team

کردار	نام	ادارہ
Role	Name	Affiliation
کورس کو آرڈینیٹر	پروفیسر محمد فاروق انصاری	ڈی ای ایل، این سی ای آر ٹی، نئی دہلی
Course Coordinators	Prof. Mohd. Faruq Ansari	DEL, NCERT, New Delhi
	پروفیسر دیوان حنان خان	
	Prof. Diwan Hannan Khan	
کورس ایڈمنسٹریٹر	ڈاکٹر عبدالرحمن	ڈی ای ایل، این سی ای آر ٹی، نئی دہلی
Course Administrator	Dr. Abdur Rahman	DEL, NCERT, New Delhi
	ڈاکٹر امتیاز احمد	
	Dr. Imtiyaz Ahmad	

Module: 10

Kalema, Saabeqe, Laahiye aur Murakkabaat

Fehrist

1	Taaruf	3
2	Maqaasid	3
3	Matn	3
4	Ism (Noun)	4
5	Zameer (Pronoun)	6
6	Sifat (Adjective)	8
7	Feal (Verb):	8
8	Tameez	10
9	Harfe Jaar (Preposition)	11
10	Harfe Izaafat (Relative Particles)	12
11	Harf Ataf (Conjunctions)	12
12	Saabiqe aur Laahiye (Prefix and Suffix)	13
13	Murakkab Alfaaz (Compound Word)	14
14	Rozmarra (Slang Phrase)	14
15	Muhawre (Idioms):	15
16	Kahaavat (Parable):	16
17	Khulaasa	17

1 Taaruf

Kisi bhi zabaan ki tashkeel mein eik saath kai anaasir is tarah shaamil hote hain ki unke baghair zabaan ka tasavvur mushkil ho jaata hai. In ajza ki munaasib tafahim ke baghair Kisi se is baat ki tavaqo nahin ki ja sakati ki wo apni taqreer-otahreer mein moassir zabaan ke istemaal par qaadir hoga. is ke alawa wo zabaan ke adabi sarmaaye se bhi khaatir-khwaah istefaada nahin kar sakta. Kalema ki mukhtalif qismen, saabiqe, Laahiye, murakkabaat, rozmarra, muhaavra aur kahaavat Waghaira zabaan ke aise hi aham ajza hain. Is Module mein ham unhi ajza ke baare mein tafaseel se guftagu karenge.

2 Maqaasid

Is Module ke maqaasid hain:

1. Kalema ki mukhtalif qismon ke baare mein maaloomaat faraham ki jayegi. Taaki aap urdu qavaid ki buniyaadi baaton se aagaah ho jayen.
2. Saabiqe, Laahiye, rozmarra, muhaavra, kahaavat aur murakkabaat ki misaalon se waazeh karna.
3. Ism, zameer, sifat, Feal, tameez aur harf ke istemaal ke baare mein maaloomaat faraham karna.

3 Matn

Aaiye sabse pahle Kalema se mutaalliq guftagu karen. Neeche kuchh alfaaz diye gaye hain unhen ghaur se dekhien.

1. Chaai vaay
2. Sadak vadaq
3. Roti woti
4. Phool wool
5. Dil vil
6. Pyaar vyaar

In alfaaz ko padh kar andaaza ho gaya hoga ki hamaare munh se jo alfaaz nikalte hain unmen se kuchh ke maani hote hain aur kuchh alfaaz ke maani nahin hote.

Wo lafz jo munh se ada ho, aur baamaani ho use mauzoon lafz kahte hain

Jaise: chaai, sadak, roti, phool aur pyaar.

Wo lafz jo munh se ada ho lekin us ka koi maani na ho to use muhmal lafz kahte hain.

Jaise: Vaay, Vadak, Wotee, Wool aur Vil.

Jo alfaaz baamaani hote hain unhin ka zikr qavaid mein shaamil hota hai. Baamaani alfaaz ki kuchh qismen hain jaise Ism, Zameer, Sifat, Feal, Tameez waghaira.

4 Ism (Noun)

Is ibaat ko ghaur se dekhien

“Hamid, Shahid aur Mohan Dilli ka Laal Qila dekhne gaye. Dilli ki tareekhi imaaraton mein Laal Qila, Qutub Meenaar, Jaama Masjid aur Puraana Qila mashahoor hain. Laal Qila mugal baadashaah Shaah Jahaan ne banwaai tha. Ye qila laal patthar ka bana hua hai. Teenon ladkon ne ticket khareede aur qile ke andar gaye. Qile mein kai imaaraten bani hui hain lekin Moti Masjid ki khoobsoorti ka koi jawaab nahin. Use dekh kar ladakon ko bahut khushi hui.

Is ibaat mein paanch naam aaye hain. Hamid, Shahid aur Mohan ye ashkhaas ke naam hain jab ki Dilli aur Laal Qila jagah aur imaat ke naam hain. Unke alaawa patthar aur ticket bhi Kisi chiz ke naam hain. Aakhiri jumle mein khushi ka lafz hai jo eik kaifiyat ko zaahir karta hai. Is wazaahat se ye maaloom hota hai ki Kisi shakhs, jagah, chiz aur kaifiyat ke naam ko ism kahte hain.

Jaise Shahid, Qalam, Laal Qila, aam, Dilli, ladke, Imaat waghaira

Is pairagraaf mein Hamid, Shahid aur Mohan teenon ko “ladakon” kaha gaya hai. Isi tarah Laal Qila, Qutub Meenaar, Moti Masjid, Jaama Masjid aur Puraane Qile ke liye imaarat’ ka lafz istemaal kiya gaya hai.

Aap ko maaloom hai ki “ladka” aur “imaarat” aise naam hain jo Kisi bhi shakhs ya Kisi bhi imaarat ke liye istemaal kar sakte hain. Jab ki Hamid, Shahid, Mohan, Shaah Jahaan, Laal Qila, Moti Masjid, Dilli khaas naam hain. Hamid, Shahid ya Mohan ke naam se Kisi aur ko nahin pukaar sakte. Isi tarah har qila, har shahar aur har Masjid ko na to Laal Qila kaha ja sakta hai na Moti Masjid na Dilli, isliye aam shakhs, aam jagah aur aam chiz ke naam ko “Isme Aam” kahte hain. Isme Aam ko nakera’ bhi kaha jaata hai.

Jaise: Darwaaza, Ladka, Kitaab, Aadmi, Aurat, Phal

“Kisi khaas shakhs, khaas jagah aur khaas chiz ke naam ko isme-khaas kahte hain. Isme-khaas ko Isme-Maarafa bhi kaha jaata hai.

Jaise: Zaid, Dilli, Taaj Mahal, Chaandni Chauk, Qutub Meenaar.

Kabhi kabhi logon ko unke asli naam ke bajaaye kuchh alag naamon aur alqaab se bhi jaana jaata hai. Goya Isme-khaas ke kai roop hain. Jaise laqab, khitaab, takhallus aur kuniyyat, Inhen ham in misaalon se samajhne ki koshish karte hain.

1. Maulaana Abul kalaam Azaad ka asl naam Mohiuddeen Ahmad hai
2. Saroji Naido ko ‘Bulabule-hind’ kaha jaata hai.
3. Sachin Tendulkar ko unki shaandaar ballebaazi ke liye ‘matar blaastar’ ke naam se jaana jaata hai.
4. Ghalib ‘Mirza Noshe’ ke naam Se bhi Jaane jaate hain

In jumlon mein Mohiuddeen Ahmad ke liye Abul Kalaam Aazad, Saroji Naido ke liye ‘bulbule-hind’, Sachin Tendulkar ke liye ‘matar blaastar’ aur Ghaalib ke liye ‘Mirza Nausha’ ka istemaal hua hai. In alfaaz ko ‘laqab’ kahte hain. Laqab isme-khaas ki eik qism hai.

Wo naam jo Kisi shakhs ki khoobi ya kamaal ki wajah se mashahoor ho gaya ho, use laqab kahte hain.

Hukoomat ya Kisi idaare ki taraf se jab Kisi shakhs ko koi naam diya jaata hai to use 'khitaab' kahte hain jaise shamas ul-ulama, khaan bahaadur, padam bhooshan aur bhaarat ratan waghaira. Isi tarah Isme-khaas ki eik qism 'kunnayit' bhi hai jaise Ibne-mariyam, Umme-kulsoom aur Abuhuraira waghaira. Shaayar apne asli naam ke bajaay eik mukhtasar naam likhata hai jise 'takhallus' kaha jaata hai. Takhallus bhi Isme-khaas ki eik qism hai jaise 'Ghalib' takhallus hai Mirza Asadullaah khaan ka, 'Zauq' takhallus hai Sheikh Muhammad Ibarahim Zauq ka aur 'Haali' takhallus hai Altaf Husain ka.

Aapne yahaan Isme-khaas ki taareef aur is ki kuchh khaas qismon ke baare mein padha. Isme-khaas hi ki tarah Isme Aam ki bhi kuchh qismon hoti hain jaise Isme-mukabbar, Isme-Musagghar, Isme-Aala, Isme-Saut, Isme-Zarf, Isme-zaraf Makaan aur Isme-zarf Zamaan. Isme Aam ki in qismon ko samajhne ke liye is ibaarat ko ghaur se dekhien.

“Hamida ne apni beti se lota maanga. Wo lutiya le aai. Daadi ne Hamida se kaha ki nanhe ke saamne katora, katori aur ghanti rakh do. Wo khelta rahega. Is ke aage davaat, qalam, aur takhti rakhe hain. In chizon ko uthaa lo. Daadi ne nanhen ko bahlaane ke liye miyaon miyaon, ghutar gun aur kukdukon waghaira ki aavaazen nikaaliyen. Daadi ne Hamida se poochha. Dopahar ho gayi. Zainab ab tak school se ghar nahin aai. Wo subah se bhooki pyaasi hogi.

Is paragraph mein mukhtalif chizon ke naam aae hain jaise Lota, Lutiya, Katora, Katori, Chaaqoo, Qalam, Miyaon Miyaon, Dopahar, Subah, School aur Ghar waghaira, ye sab Ismein-Aam hain.

5 Zameer (Pronoun)

Zameer ko samjhe ke liye in donon ibaaraton ko ghaur se dekhien

1. “Hamid eik bahaadur naujawaan tha. Hamid badi himmat waala tha. Hamid ne eik aadmi ko doobne se bachaya. Hamid ko sarkaar ne inaam diya. Hamid ka naam mulk ke bahaadur logon mein shaamil ho gaya”.

2. “Hamid eik bahaadur ladka tha. wo badi himmat waala tha. usne eik aadami ko doobne se bachaya tha. use sarakaar ne inaam diya, us ka naam mulk ke bahaadur logon mein shaamil ho gaya”.

Pahli ibaaarat ke har jumle mein Hamid aaya hai. Jab ki doosri ibaaarat mein Hamid sirf pahle jumle mein aaya hai. Baaqi jumlon mein Hamid ki jagah wo, us, use, ‘us ka’ jaise alfaaz aaye hain. Ye chaaron alfaaz zameer hain jo ism yaani Hamid ki jagah par istemaal kiye gaye hain.

Wo alfaaz jo ism ki jagah par istemaal hote hain, zameer kahlaate hain

Zameer ke istemaal ka faaydaa ye hai ki baar baar unhi naamon ko jo guzar chuke hain dohraana nahin padta aur zabaan mein alfaaz ki takraar se jo badnumayi paida hoti hai is se ham bach jaate hain.

Wo zameer jo kisi shakhs ke liye istemaal ki jaati hai use zameer shakhsi kahte hain.

Is ki teen sooraten hain yaani Zameer Mutakallim, Zameer Haazir aur Zameer Ghaayab.

Baat karne waala apne liye jo zameer istemaal karta hai use Zameer Mutakallim kahte hain.

Jaise: Main, Ham, Hamaara

Baat karne waala saamne maujood shakhs ke liye jo zameer istemaal karta hai use Zameer Haazir kahte hain.

Jaise: Tum, To, Aap

Baat karne waala ghair maujood shakhs ke liye jo zameer istemaal karta hai. Use Zameer Ghaayab kahte hain.

Jaise: Wo, Is, En, Unka

6 Sifat (Adjective)

Neeche diye gaye paragraph ko dhyaan se dekhien:

Safiya apne bete Rashid aur beti Kausar ko le kar khilaanon ki dukaan par gayi. Wahaan khoobsoorat khilaune the. Eik safed billi laal sayikal chala rahi thi. Kuchh jaapaani gudiyaan thin. Hindustaani gedden aur balle bhi the. Chikni mitti ke bane hue kuchh phal the jo bilkul asli phal maaloom ho rahe the. Eik taraf chand kitaaben aur kuchh kaapiyaan bhi thin. Kausar ne jaapaani gudiya li. Raashid ne do balle aur kuchh kaapiyaan leen. Safiya ne kaha itni saari chizen!

Is ibaaat mein aapne ghaur kiya hoga ki ism ke saath us ki kisi khusoosiyat ka bhi zikr hua hai. Jaise khoobsoorat khilaune, safed billi, laal sayikal, jaapaani gudiya, hindustaani gedden, chikani mitti aur asli phal waghaira.

Wo lafz jis se kisi ism ki achchhai, burai ya khusoosiyat zaahir ho, use Sifat kahte hain. Jaise khoobsoorat, safed, chikni. Ye us chiz ki achchhai ya burai ko zaahir karte hain. Sifat ki kai qismen hain jaise Sifate Zaati, Sifate Nisbati, Sifate Adadi aur Sifate Miqadaari waghaira.

7 Feal (Verb):

Feal ko samajhne ke liye sabse pahle neeche diye jumlon ko dekhien:

1. Talaba cricket khel rahe hain
2. Main bahut der se aap ka intizaar kar raha hoon
3. Aapne bahut achchha mazmoon likha
4. Kal ham picnic par jaayenge

In jumlon se kisi kaam ka karna ya hona zaahir hota haia jaise khelna, intizaar karna, likhna aur jaana.

Wo lafz jis se kisi kaam ka karna ya hona zaahir ho usey 'feal' kahte hain.

Upar misaalon mein aapne deikha ki ki feal se kisi kaam ka hona ya karna maaloom hota hai. Eik jumle mein feal ke saath chand aur chizen bhi hoti hain yaani Feal, Fayel aur Mafool. Aaiye is baat ko eik misaal se samajhne ki koshish karte hain.

1. Zaid ne kitaab khareedi.

Is jumle mein 'khareedna' eik feal hai. Zaid wo aadami hai jo khareed raha hai yaani fail aur kitaab wo chiz hai jo khareedi ja rahi hai (yaani mafool) is jumle mein feal, fail aur mafool teenon chizen hain.

Feal ki kai qismen hoti hain yaani Feale laazim, Feale Mutaddi aur feale Naaqis waghaira.

In jumlon par ghaur kijiye

1. Aapke lateefe ne sabako hansa diya
2. Doctor mareez ko dekh raha hai
3. Ahmad beemaar hai

Upar ke do jumlon mein do tarah ke afaal istemaal hue hain. Eik Laazim aur doosra Mutaddi. Pahle jumle ka feal hai hansa diya. Ye aisa feal hai jismen kaam ka asar sirf kaam karne waale yaani fail tak rahta hai.

Feale laazim wo hai jismen kisi kaam ka karna paaya jaata hai. Magar us ka asar sirf kaam karne waale yaani fail tak rahata hai.

Doosare jumle Doctor mareez ko dekh raha hai' mein feal dekhna' hai. Is feal ka asar sirf fail yaani Doctor nahin ruka hai balki mareez yaani mafool par bhi is ka asar pad raha hai.

Feale Mutaddi wo hai jiska asar fail se guzar kar mafool tak pahunche, (mafool yaani jis par feal ka asar pade)

Teesare jumle mein feal ke taur par 'hai' ka istemaal hua hai. Ye eik aisa lafz hai jahaan feal apni mukammal shakl mein nahin hai.

Wo feal jo kisi par asar na daale use 'Feale Naaqis' kahte hain.

Feale Naaqis mein feal 'krna' nahin balki 'hona' paaya jaata hai aur yahi hona feale naaqis ki pahachaan bhi hai. Afaal Naaqis aksar ye hote hain, hona, banna, padna, rahna ,lagna waghaira.

Feal ka taalluq zamaane se hota hai aur zamaane ki teen qismen hain yaani Maazi, Haal aur Mustaqabil. Maazi guzare hue zamaana ko kahte hain. Jab ki 'Haal' maujooda zamaane ko aur 'Mustaqabil aane vaale zamaane ko kahte hain.

8 Tameez

In alfaaz ko ghaur se dekhien:

Ab, Jab, Tab, Wahaan, Kahaan, Idhar, Udhar, Eik-baar, Dobaar, Isliye, Choonki, Waar, Khoob, Baja, Khilkhila kar.

Dekhne mein ye alfaaz huroof ki tarah nazar aate hain lekin ye huroof se kuchh alag hain. Unka kaam ye hai ki ye feal ya sifat ke maanon mein kami beshi kar dete hain ya unki kaifiyat aur haalat ko bataate hain.

Aise alfaaz jo feal ya sifat ki kaifiyat ko bataate hain aur jinke aane se feal ya sifat ke maanon mein thodi bahut kami beshi ho, unhen tameez' kahte hain.

Tameezi alfaaz hindi zameeron se bhi bane hain aur asma se bhi bane hain.

Hindi ke tamezee alfaaz hain ab, jab, kab, aage, peechhe, aaj kal, wahaan, kahaan, idhar, jidhar, eik-baar, aksar.

Ism ke saath milakar banne waale tameezi alfaaz hain 'waar' tafseel waar, hafta waar.

Kuchh alfaaz sifaat bhi tameez ka kaam dete hain jaise khoob, thik, baja.

Hazaar aur laakh kasrat ke maanon mein tameez ke tor par istemaal hote hain.

Huroof (Preposition, Postposition, Conjunction, Inteirjection)

Neeche diye gaye huroof ko dhyaan se dekhien.

Se, ki, ne, par.

Ye huroof hain, jinhen tanha likhne aur bolne se unke koi maani samajh mein nahin aate. Lekin jab unhen jumlon mein istemaal kiya jaata hai to unke poore maani samajh mein aate hain. Is baat ko samajhne ke liye in misaalon par dekhien:

1. Main Lucknow se aaya.
2. Daanish ki ghadi toot gayi.
3. Hamne khaana kha liya hai.
4. Kitaab mez par hai.

Pahle jumle mein 'se' doosare jumle mein 'ki' teesare jumle main 'ne' aur chauthe jumle mein 'par' huroof hain. Unko tanha bolen to hamen unke kuchh maani samajh mein nahin aayenge lekin jab unhen jumle mein istemaal karte hain to wo poore maani dete hain.

Huroof tanha istemaal hon to maani ke lihaaz se mukammal nahin hote lekin jumlon mein istemaal ho kar apne poore maani dete hain. Alfaaz aur jumlon mein taalluq paida karne ke eitabaar se huroof ki kai qismen hain yaani Harfe-Jaar, Harfe-Ataf aur Harfe-Izaafat waghaira.

9 Harfe Jaar (Preposition)

In jumlon ko dhyaan se dekhien:

1. Bachche baagh mein khel rahe hain.
2. Pardon ka rang ud chuka tha.

In misaalon mein ‘mein’ aur ‘ka’ aise huroof hain jinse eik lafz ka rishta doosre lafz se qaayam hota hai.

Wo huroof jo eik lafz ka doosare lafz se taalluq qaayam karate hain, unhen ‘Harf Jaar’ kahte hain.

Huroof Jaar ye hain: ka, ke, ki, ne, ko, se, mein, tak, par

10 Harfe Izaafat (Relative Particles)

In lafzon ko dekhien

1. Naseem ka ghar
2. School ke bachche
3. Saba ki kitab

Upar ki misaal mein ,ka, ke, ki, huroof hain. Ye huroof eik chiz ki nisbat ko doosare se saabit karte hain. Jaise ghar ki nisbat Naseem se, bachchon ki nisbat School se, Saba ki nisbat kitaab se hai.

Wo huroof jo do lafzon ke daramiyaan nisbat ya taalluq zaahir karen, use Harf-e-Izaafat kahte hain.

11 Harf Ataf (Conjunctions)

In jumlon ko ghaur se dekhien:

1. Main to wahaan pahuncha magar wahi na aaya
2. Ye kitaab padho ya wo kitaab
3. Main ne use bahut samajhaaya lekin wo na maana
4. Usane mujh se kaha ki abhi mat jao

In misaalon ko padh kar andaaza ho gaya hoga ki Harafe Ataf jaise aur, balki, magar, lekin ya waghaira do jumlon ya alfaaz ko jodate hain. Upar ke jumlon

mein magar, ya, lekin aur ki huroof ataf hain. In huroof ki wajah se upar ke jumle aapas mein maanavi taur par jud jaate hain.

Wo harf ya lafz jo do lafzon, fiqron aur jumlon ko jodata hai 'Harfe Atf' kahlaata hai.

Unke alaawa harf ki kuchh kismen aur bhi hain jaise Harf takhsees hi, wahi, tumhi aur Harf Fejaiya oh, aah, vaah, shaabaash waghaira.

12 Saabiqe aur Laahiqe (Prefix and Suffix)

Saabiqe

Aaiye ab neech diye gaye jumlon ke jodon par dekhien:

1. Use is baat ki khabar nahin thi

Wo is baat se be-khabar tha

2. Tum ye kaam aasaani se kar sakte ho

Tum ye kaam ba aasaani kar sakte ho

3. Main us shakhs ko nahin jaanta

Wo shakhs mere liye anjaan hai

In jumlon mein aap ne dekha ki pahle jumale mein eik baat ko tafaseel se kaha gaya hai. Wahin doosare jumle mein pahle jumle ke muqaable mein kam alfaaz ki madad se zyaada baat ko samet kar bayaan kiya gaya hai. Is ke alaawa doosare jumle mein pahle ke muqaabale zabaan ki khoobsoorti zyaada dikhai deti hai. Upar ki misaalon mein be khabar, ba aasaani aur anjaan saabiqe hain.

Baa maani alfaaz se pahle lagane waale huroof ya alfaaz ko saabiqe kahte hain.

Laahiqe

Aaiye zara in lafzon ko dekhien

1. Shaan daar
2. Paan daan
3. Aqal mand
4. Khatar naak

Upar ki misaalon mein daar, daan, mand, aur naak aise alfaaz hain jo baamaani alfaaz ke aakhir mein milakar eik naya lafz banaate hain.

Baamaani alfaaz ke baad aane waale huroof ko laahiqa kahte hain

13 Murakkab Alfaaz (Compound Word)

In lafzon ko dekhien

Ghoda gaadi, Daak ghar, Pan chakki

Ibaadat khaana, Hawaii jahaaz, Ghud sawaar

Aap ne deikha ki yahaan har misaal mein do alfaaz hain. Donon ke maani alag hain. Lekin jab donon alfaaz eik saath aate hain to teesara naya lafz ban jaata hai. Ghodagaadi mein ghoda aur gaadi do alag alag chizen aur donon alfaaz ke maani bhi alag hain. Donon alfaaz ke eik saath aane ki wajah se eik tarkib ban gayi ghodagaadi' jiske maani pahle donon lafzon ke maani se alag hai. Isi tarah panchakki mein 'pan' lafz paani ka mukhtasar roop aur chakki eik mashin hai. Pan + chakki se jo eik naya lafz bana hai wo donon se alag ism hai. Jo misaalen di gayi hain unmein se har misaal mein yahi baat hai. Is se maaloom hota hai:

Do mukhtalif maani rakhne waale lafzon ke milane se jo naya lafz banta hai, use murakkab lafz kahte hain.

14 Rozmarra (Slang Phrase)

In jumlon ko dekhien

1. Unhone to jhoote munh bhi mujhe rukne ke liye nahin kaha.
2. Wo din gaye ki tum zameen par paanv na dharte the.
3. Sirf das paanch rupaye ki baat hai.

In jumlon mein aap ne dekha ki ye wo alfaaz hain jinhen ham rozmarra ki zindagi mein istemaal karte hain. In jumlon mein alfaaz ki eik khaas tarteeb hai is ko waisa hi barqaraar rakhne se rozmarra banta hai. Alfaaz ki is tarteeb ko na to ghataaya ja sakta hai na hi badhaaya ja sakta hai. Is ke alaawa in alfaaz ko badla bhi nahin ja sakta. Is se andaaza hota hai ki bol-chaal mein ahle-zabaan ne jis tarteeb ko apnaaya Isi tarteeb ka khyaal rakhne se rozmarra banta hai.

Rozmarra alfaaz ki eik khaas qism ki tarteeb hai jinko ahle-zabaan ne apna liya hai. Unmen kisi qism ka tasarruf aur tarmeem nahin ki ja sakati.

Jaise: aate-jaate, ghoomte phirte, eik na eik, ho na ho, aae din aur roz roz waghaira rozmarra hain.

15 Muhawre (Idioms):

In jumlon ko dekhien

- Bahut din baad naani se milkar aankhen bhar aayien
- Haqeeqat saamne aane par wo baghlen jhaankne laga
- Aapse milkar dil baagh baagh ho gaya

In jumlon mein aankhen bhar aana, baghlen jhaankna , dil baagh baagh hona waghaira ke maani hain ranjeeda hona, sharminda hona aur bahut khush hona. Is se maaloom hota hai ki muhaavra ke liye kuchh baaten zaroori hoti hain.

1. Muhaavra apne lughvi maani mein istemaal nahin hota balki majaazi maani mein istemaal hota hai.
2. Is mein feal ki ahmiyat kalidi hoti hai.
3. Wo jab jumlon mein istemaal hote hain to qavaid ke eitabaar se afaal mein tabdili hoti hai.
4. Muhaavra mukammal jumala nahin hota balki takmeel ke liye use mazeed alfaaz darakaar hote hain.
5. Muhaavra do ya do se zyaada alfaaz ki madad se banta hai.

Wo alfaaz jo feal par khatm hote hain aur apne lughavi maani ke bajaye doosare maani mein istemaal kiye jaate hain, unhen muhaavra kahte hain.

Kuchh aur muhaavare is tarah hain aath aath aansoo rona, aantun ka qul hu allaah padhna, aasmaan sar par uthaana waghaira.

16 Kahaavat (Parable):

Is kahani ko sunain:

“Eik din ki baat hai, eik lomri apni ghiza ki talaash mein nikli. Saare din ghoomti phirti rahi. Khaane ko kuchh na mila. Usi talaash mein wo eik baagh mein pahunch gayi. Wahaan angoor ki bel thi. angoor ke rasdaar khoshe latak rahe the. Lomri ke munh mein paani bhar aaya. Aas paas dekh kar wo angoor ke eik khoshe ki taraf uchhli magar us tak na pahunch saki. Thodi der baad usne rukh badal kar phir chhalaang lagayi magar munh mein eik bhi angoor nahin aaya. Usne socha himmat nahin haarni chaahiye. Phir usne apne jism mein phurti paida ki aur lagaataar kai chhalaangen lagaain. Magar angooron tak na pahunch saki aur wo buri tarah thak gayi. Aakhir kaar nidhaal ho kar baagh se baahar jaane lagi. Jaate jaate usne angooron ko mud kar dekha. Itni der mein eik doosri lomri aa gayi aur kahne lagi.

“Bahan kyon chal dien, angoor nahin mile?”

Lomri ne kaha: nahin angoor to bahut hain lekin khatte hain.

Kahaani ke aakhir mein lomri ne angoor na khaane ki jo wajah batai hai yaani angoor khatte hain, wo eik kahaawat hai. Lomri ne apni sharmindagi door karne ke liye jo wajah batai use ham aise mauqe par bolte hain jab koi shakhs apni sharmindagi ko chhupaane ke liye bahaane banaata hai.

Kahaawat wo fiqra, jumala ya qaul hai, jise baat mein zor paida karne ke liye istemaal kiya jaata hai. Kahaawat ke peechhe koi waaqaya ya kahaani zaroor hoti hai.

Is se maaloam hota hai ki kahaawat' chand alfaaz mein waaqaye ki mukhtalif juziyaat aur tafaseelaat ko samet kar bayaan karati hai. Ikhtesaar ke baawajood ye insaani zindagi ke mukhtalif tajurbaat, mushaahedaat ko apne andar samoye hue hoti hai. Ye Kisi samaaji, tahazibi tajurbe ya waaqye ke asar se khud ba khud wajood mein aati hai aur eik nasl se doosri nasl tak muntaqil hoti rahati hai. Misaal ke taur par kuchh kahaawaten ye hain.

Aasmaan se gira khajoor mein atka

Eik museebat se nikal kar doosari museebat mein phansa.

Abhi Dilli door hai,

Kaam poora nahin hua hai ya maqasad poora hone mein der hai.

Jaisi karni waisi bharni

jaisa amal karoge, waisa hi phal milega.

17 Khulaasa

Kisi bhi zabaan mein qawayid ki haisiyat reedh ki haddi ki si hoti hai. Agar koi shakhs Kisi zabaan ki grammer se waaqif hai to bolne, padhne aur likhne ke dauraan is se zabaan-o-bayaan ki kam ghltiyaan hoti hain. Is Module mein urdu zabaan ke qawayid ki kuchh buniyaadi baaten jaise ki Kalema ki mukhtalif qismon, saabiqa, Laahiqa, murakkabaat, rozmarra aur muhaavra ke mutaalliq aap ne jaana aur aap ki maaloomaat mein izaafa hua. Is Module ko padhne ke baad aap ne mahasoos kiya hoga ki ab aap urdu zabaan ko pahle se zyaada durustagi aur sehat ke saath bolne, padhne aur likhne par qaadir hue hain. Ummeed hai ki is Module mein batai gayi baaton par urdu likhne, padhne ke dauraan aap dhyaan denge.

Disclaimer

Online course ke darsi mawaad ki tarteeb-o-tadveen ke liye NCERT ki darsi wo muaavin darsi kitaabon urdoo zabaan-o-adab ki taarikh, urdu qavaid-o-insha, urdu ki adabi asnaaf, rahnuma kitaab, urdu tadarisiyaat, urdu zaban ki tadarees waghaira se istefada kiya gaya hai

ماڈیول کی تفصیلات اور اس کا خاکہ

Details of Module and its structure

ماڈیول کی تفصیلات	
Module Detail	
مضمون کا نام	اردو
Subject Name	Urdu
کورس کا نام	اردو رسم الخط کی آموزش
Course Name	Urdu Script Learning
ماڈیول کا عنوان	کلمہ، سابعے، لاحتے اور مرکبات
Module Name/Title	Kalima, Saabeqe, Laahake aur Murakkabaat
ماڈیول آئی ڈی	K-S-L-M_10_H
Module ID	
کلیدی الفاظ	اسم، فعل، حرف، ضمیر، صفت، کہاوتیں، مرکبات
Keywords	

ڈیولپمنٹ ٹیم

Development Team

کردار	نام	ادارہ
Role	Name	Affiliation
کورس کوآرڈینیٹر	پروفیسر محمد فاروق انصاری	ڈی ای ایل، این سی ای آر ٹی، نئی دہلی
Course Coordinators	Prof. Mohd. Faruq Ansari	DEL, NCERT, New Delhi
	پروفیسر دیوان حنان خان	
	Prof. Diwan Hannan Khan	
کورس ایڈمنسٹریٹر	ڈاکٹر عبدالرحمن	ڈی ای ایل، این سی ای آر ٹی، نئی دہلی
Course Administrator	Dr. Abdur Rahman	DEL, NCERT, New Delhi
	ڈاکٹر امتیاز احمد	
	Dr. Imtiyaz Ahmad	

मोडीयूल-10

कलिमा, साबेके, लाहके और मुरक्कबात

फेहरिस्त

1	तआरुफ़	3
2	मक्कासिद	3
3	मत्न	3
4	इस्म	4
5	जमीर (Pronoun)	7
6	सिफ़त (Adjective)	9
7	फ़ेअल (Verb)	9
8	तमीज़	11
9	हर्फ़े-जार (Preposition).....	13
10	हर्फ़े-इज़ाफ़त (Relative Particles).....	14
11	हर्फ़ अत्फ़ (Conjunctions)	14
12	साबके और लाहके (Prefix and Suffix).....	15
13	मुरक्कब अलफ़ाज़ (Compound Word)	16
14	रोज़मर्रा (Slang Phrase).....	16
15	मुहावरे (Idioms).....	17
16	कहावत (Parable)	18
17	खुलासा.....	20

1 तआरुफ़

किसी भी ज़बान की तश्कील में एक साथ कई अनासिर इस तरह शामिल होते हैं कि उनके बगैर ज़बान का तसव्वुर मुश्किल हो जाता है। इन अज्ज़ा की मुनासिब तफ़हीम के बगैर किसी से इस बात की तवक्क़ो नहीं की जा सकती कि वो अपनी तक़रीरो-तहरीर में मोअस्सर ज़बान के इस्तेमाल पर कादिर होगा। इस के इलावा वो ज़बान के अदबी सरमाये से भी खातिर-ख्वाह इस्तेफ़ादा नहीं कर सकता। कलिमा की मुख्तलिफ़ किस्में, साबके, लाहके, मुरक्कबात, रोज़मर्रा, मुहावरा और कहावत वगैरा ज़बान के ऐसे ही अहम अज्ज़ा हैं। इस मोडीयूल में हम उन्ही अज्ज़ा के बारे में तफ़सील से गुफ़्तगू करेंगे।

2 मक़ासिद

इस मोडीयूल के मक़ासिद हैं:

1. कलिमा की मुख्तलिफ़ किस्मों के बारे में मालूमात फ़राहम की जाएगी। ताकि आप उर्दू क़वाइद की बुनियादी बातों से आगाह हो जाएं।
2. साबके, लाहके, रोज़मर्रा, मुहावरा, कहावत और मुरक्कबात की मिसालों से वाज़ेह करना।
3. इस्म, ज़मीर, सिफ़त, फ़ेअल, तमीज़ और हर्फ़ के इस्तेमाल के बारे में मालूमात फ़राहम करना।

3 मत्न

आईए सब से पहले कलिमा से मुताल्लिक़ गुफ़्तगू करें। नीचे कुछ अलफ़ाज़ दिए गए हैं उन्हें ग़ौर से देखें।

1. चाय वाय
2. सड़क वड़क

3. रोटी वोटी
4. फूल वूल
5. दिल विल
6. प्यार व्यार

इन अलफ़ाज़ को पढ़ कर अंदाज़ा हो गया होगा कि हमारे मुँह से जो अलफ़ाज़ निकलते हैं उन में से कुछ के मानी होते हैं और कुछ अलफ़ाज़ के मानी नहीं होते।

वो लफ़ज़ जो मुँह से अदा हों, और बामानी हों उसे 'मौजूं लफ़ज़' कहते हैं।
जैसे चाय, सड़क, रोटी, फूल और प्यार।

वो लफ़ज़ जो मुँह से अदा हो लेकिन इस का कोई मानी ना हो तो उसे 'मुहमल लफ़ज़' कहते हैं।

जैसे: वाय, वड़क, वोटी, वूल और विल।

जो अलफ़ाज़ बामानी होते हैं उन्हीं का ज़िक्र क़वाइद में शामिल होता है। बामानी अलफ़ाज़ की कुछ किस्में हैं जैसे इस्म, ज़मीर, सिफ़त, फ़ेअल, तमीज़ वगैरा।

4 इस्म

इस इबारत को गौर से देखें:

'हामिद, शाहिद और मोहन दिल्ली का लाल क़िला देखने गए। दिल्ली की तारीख़ी इमारतों में लाल क़िला, कुतुब मीनार, जामा मस्जिद और पुराना क़िला मशहूर हैं। लाल क़िला मुग़ल बादशाह शाह-जहाँ ने बनवाया था। ये क़िला लाल पत्थर का बना हुआ है। तीनों लड़कों ने टिकट ख़रीदे और क़िले के अंदर गए। क़िले में कई इमारतें बनी हुई हैं लेकिन मोती मस्जिद की ख़ूबसूरती का कोई जवाब नहीं। उसे देख कर लड़कों को बहुत ख़ुशी हुई।

इस इबारत में पाँच नाम आए हैं। हामिद, शाहिद और मोहन ये अशखास के नाम हैं जब कि दिल्ली और लाल क़िला जगह और इमारत के नाम हैं। उनके अलावा पत्थर और टिकट भी किसी चीज़ के नाम हैं। आखिरी जुमले में खुशी का लफ़्ज़ है जो एक कैफ़ीयत को ज़ाहिर करता है। इस वज़ाहत से ये मालूम होता है कि किसी शख्स, जगह, चीज़ और कैफ़ीयत के नाम को इस्म कहते हैं।

जैसे शाहिद, क़लम, लाल क़िला, आम, दिल्ली, लड़के, इमारत वगैरा
इस पैराग्राफ़ में हामिद, शाहिद और मोहन तीनों को 'लड़कों' कहा गया है। इसी तरह लाल क़िला, कुतुब मीनार, मोती मस्जिद, जामे मस्जिद और पुराने क़िले के लिए 'इमारत' का लफ़्ज़ इस्तेमाल किया गया है।

आप को मालूम है कि लड़का और इमारत ऐसे नाम हैं जो किसी भी शख्स या किसी भी इमारत के लिए इस्तेमाल कर सकते हैं। जब कि हामिद, शाहिद, मोहन, शाह-जहाँ, लाल क़िला, मोती मस्जिद, दिल्ली खास नाम हैं। हामिद, शाहिद या मोहन के नाम से किसी और को नहीं पुकार सकते। इसी तरह हर क़िला, हर शहर और हर मस्जिद को ना तो लाल क़िला कहा जा सकता है ना मोती मस्जिद ना दिल्ली इस लिए आम शख्स, आम जगह और आम चीज़ के नाम को इस्में-आम कहते हैं। इस्मे-आम को 'नकरा' भी कहा जाता है।

जैसे: दरवाज़ा, लड़का, किताब, आदमी, औरत, फल

”किसी खास शख्स, खास जगह और खास चीज़ के नाम को इस्मे-खास कहते हैं। इस्मे-खास को इस्मे-मारफ़ा भी कहा जाता है।

जैसे: ज़ैद, दिल्ली, ताज-महल, चाँदनी-चौक, कुतुब मीनार

कभी कभी लोगों को उन के असली नाम के बजाय कुछ अलग नामों और अलकाब से भी जाना जाता है। गोया इस्मे-खास के कई रूप हैं। जैसे लक़ब, खिताब, तखल्लुस और कुन्नियत उन्हें हम इन मिसालों से समझने की कोशिश करते हैं।

1. मौलाना अबुल कलाम आज़ाद का असल नाम मुहीउद्दीन अहमद है।
2. सरोजनी नायडू को 'बुलबुले-हिंद' कहा जाता है।
3. सचिन तेंदूलकर को उनकी शानदार बल्लेबाज़ी के लिए 'मास्टर ब्लास्टर' के नाम से जाना जाता है।
4. ग़ालिब 'मिर्ज़ा नौशा' के नाम से भी जाने जाते हैं

इन जुमलों में मुहीउद्दीन अहमद के लिए अबुल-कलाम आज़ाद, सरोजनी नायडू के लिए 'बुलबुले-हिंद', सचिन तेंदूलकर के लिए 'मास्टर ब्लास्टर' और ग़ालिब के लिए मिर्ज़ा नौशा का इस्तेमाल हुआ है। इन अलफ़ाज़ को 'लक़ब' कहते हैं। लक़ब इस्मे-खास की एक किस्म है।

”वो नाम जो किसी शख्स की खूबी या कमाल की वजह से मशहूर हो गया हो, उसे लक़ब कहते हैं।

हुकूमत या किसी इदारे की तरफ़ से जब किसी शख्स को कोई नाम दिया जाता है तो उसे खिताब कहते हैं जैसे शमस-उल-उलमा, खान बहादुर, पदम भूषण और भारत रत्न वगैरा। इसी तरह इस्मे-खास की एक किस्म कुन्नियत भी है जैसे इबने-मरियम, उम्मे-कुलसूम और अबुहरैरा वगैरा। शायर अपने असली नाम के बजाय एक मुख्तसर नाम लिखता है जिसे 'तखल्लुस' कहा जाता है। तखल्लुस भी इस्मे-खास की एक किस्म है जैसे ग़ालिब 'तखल्लुस' है मिर्ज़ा असदुल्लाह खां

का, ज़ौक़ तखल्लुस है शेख मुहम्मद इबराहीम ज़ौक़ का और हाली तखल्लुस है अलताफ़ हुसैन का।

आप ने यहां इस्मे-खास की तारीफ़ और इस की कुछ खास किस्मों के बारे में पढ़ा। इस्मे-खास ही की तरह इस्मे-आम की भी कुछ किस्में होती हैं जैसे इस्मे-मुकब्बिर, इस्मे-मुसग़गर, इस्मे-आला, इस्मे-सौत, इस्मे-ज़र्फ, इस्मे-ज़र्फे-मकान और इस्मे-ज़र्फे-ज़मान। इस्मे-आम की इन किस्मों को समझने के लिए इस इबारत को गौर से देखें।

”हामिदा ने अपनी बेटी से लोटा मांगा। वो लुटिया ले आई। दादी ने हामिदा से कहा कि नन्हे के सामने कटोरा, कटोरी और घंटी रख दो। वो खेलता रहेगा। इस के आगे दवात, क़लम, और तख़्ती रखे हैं। इन चीज़ों को उठालो। दादी ने नन्हें को बहलाने के लिए मियाऊं मियाऊं, गुटर गूं और कुकडुकूं वगैरा की आवाज़ें निकालीं। दादी ने हामिदा से पूछा। दोपहर हो गई। ज़ैनब अब तक स्कूल से घर नहीं आई। वो सुबह से भूकी प्यासी होगी।

इस पैराग्राफ़ में मुख्तलिफ़ चीज़ों के नाम आए हैं जैसे लोटा, लुटिया, कटोरा, कटोरी, चाकू, क़लम, मियाऊं मियाऊं, दोपहर, सुबह, स्कूल और घर वगैरा, ये सब इस्में-आम हैं।

5 ज़मीर (Pronoun)

ज़मीर को समझने के लिए इन दोनों इबारतों को गौर से देखें

1. ‘हामिद एक बहादुर नौजवान था। हामिद बड़ी हिम्मत वाला था। हामिद ने एक आदमी को डूबने से बचाया। हामिद को सरकार ने इनाम दिया। हामिद का नाम मुल्क के बहादुर लोगों में शामिल हो गया’।

2. 'हामिद एक बहादुर लड़का था। वो बड़ी हिम्मत वाला था। उस ने एक आदमी को डूबने से बचाया था। उसे सरकार ने इनाम दिया, उस का नाम मुल्क के बहादुर लोगों में शामिल हो गया'।

पहली इबारत के हर जुमले में हामिद आया है। जब कि दूसरी इबारत में हामिद सिर्फ पहले जुमले में आया है। बाकी जुमलों में हामिद की जगह 'वो', 'इस', 'उसे', 'उस' जैसे अलफ़ाज़ आए हैं। ये चारों अलफ़ाज़ ज़मीर हैं जो इस्म यानी हामिद की जगह पर इस्तेमाल किए गए हैं।

वो अलफ़ाज़ जो इस्म की जगह पर इस्तेमाल होते हैं, ज़मीर कहलाते हैं ज़मीर के इस्तेमाल का फ़ायदा ये है कि बार-बार उन्हीं नामों को जो गुज़र चुके हैं दुहराना नहीं पड़ता और ज़बान में अलफ़ाज़ की तकरार से जो बदनुमाई पैदा होती है उस से हम बच जाते हैं।

वो ज़मीर जो किसी शख्स के लिए इस्तेमाल की जाती है उसे ज़मीरे शख़्सी कहते हैं।

इस की तीन सूरतें हैं यानी ज़मीर मुतकल्लिम, ज़मीर हाज़िर और ज़मीर ग़ायब। बात करने वाला अपने लिए जो ज़मीर इस्तेमाल करता है उसे ज़मीर मुतकल्लिम कहते हैं।

जैसे मैं, हम, हमारा

बात करने वाला सामने मौजूद शख्स के लिए जो ज़मीर इस्तेमाल करता है उसे ज़मीर हाज़िर कहते हैं।

जैसे तुम, तू, आप

बात करने वाला ग़ैर मौजूद शख्स के लिए जो ज़मीर इस्तेमाल करता है। उसे ज़मीरे ग़ायब कहते हैं।

जैसे: वो, इस, इन, उनका

6 सिफ़त (Adjective)

नीचे दिए गए पैराग्राफ़ को ध्यान से देखें

सफ़िय्या अपने बेटे राशिद और बेटी कौसर को लेकर खिलौनों की दुकान पर गई। वहां ख़ूबसूरत खिलौने थे। एक सफ़ेद बिल्ली लाल साईकल चला रही थी। कुछ जापानी गुड़ियाँ थीं। हिन्दुस्तानी गेंदें और बल्ले भी थे। चिकनी मिट्टी के बने हुए कुछ फल थे जो बिल्कुल असली फल मालूम हो रहे थे। एक तरफ़ चंद किताबें और कुछ कापीयां भी थीं। कौसर ने जापानी गुड़िया ली। राशिद ने दो बल्ले और कुछ कापियां लीं। सफ़िय्या ने कहा इतनी सारी चीज़ें।

इस इबारत में आपने ग़ौर क्या होगा कि इस्म के साथ उस की किसी ख़ुसूसीयत का भी ज़िक्र हुआ है। जैसे ख़ूबसूरत खिलौने, सफ़ेद बिल्ली, लाल साईकल, जापानी गुड़िया, हिन्दुस्तानी गेंदें, चिकनी मिट्टी और असली फल वगैरा।

वो लफ़ज़ जिससे किसी इस्म की अच्छाई, बुराई की ख़ुसूसीयत ज़ाहिर हो, उसे 'सिफ़त' कहते हैं। जैसे ख़ूबसूरत, सफ़ेद, चिकनी। ये उस चीज़ की अच्छाई या बुराई को ज़ाहिर करते हैं। सिफ़त की कई किस्में हैं जैसे सिफ़ते ज़ाती, सिफ़ते निसबती, सिफ़ते अददी और सिफ़ते मिक़दारी वगैरा।

7 फ़ेअल (Verb)

फ़ेअल को समझने के लिए सबसे पहले नीचे दिए गए जुमलों को देखें:

1. तलबा क्रिकेट खेल रहे हैं।

2. मैं बहुत देर से आपका इन्तिज़ार कर रहा हूँ।

3. आपने बहुत अच्छा मज़मून लिखा।

4. कल हम पिकनिक पर जाएँगे।

इन जुमलों से किसी काम का करना या होना ज़ाहिर होता है जैसे खेलना, इन्तिज़ार करना, लिखना और जाना

वो लफ़ज़ जिस से किसी काम का करना या होना ज़ाहिर हो उसे 'फ़ेअल' कहते हैं।

ऊपर मिसालों में आपने देखा कि कि फ़ेअल से किसी काम का होना या करना मालूम होता है। एक जुमले में फ़ेअल के साथ चंद और चीज़ें भी होती हैं यानी फ़ेअल, फ़ायेल और मफ़ऊल। आईए इस बात को एक मिसाल से समझने की कोशिश करते हैं।

1. ज़ैद ने किताब ख़रीदी।

इस जुमले में 'ख़रीदना' एक फ़ेअल है। ज़ैद वो आदमी है जो ख़रीद रहा है यानी फ़ायेल और किताब वो चीज़ है जो ख़रीदी जा रही है (यानी मफ़ऊल) इस जुमले में फ़ेअल, फ़ायेल और मफ़ऊल तीनों चीज़ें हैं।

फ़ेअल की कई किस्में होती हैं यानी फ़ेअले लाज़िम, फ़ेअले मुतअद्दी और फ़ेअले नाक़िस वग़ैरा।

इन जुमलों पर ग़ौर कीजिए:

1. आपके लतीफ़े ने सबको हंसा दिया।

2. डाक्टर मरीज़ को देख रहा है।

3. अहमद बीमार है।

ऊपर के दो जुमलों में दो तरह के अफ़आल इस्तेमाल हुए हैं। एक लाज़िम और दूसरा मुतअद्दी। पहले जुमले का फ़ेअल है 'हंसा दिया'। ये ऐसा फ़ेअल है जिस में काम का असर सिर्फ़ काम करने वाले यानी फ़ायेल तक रहता है।

फ़ेअले लाज़िम वो है जिसमें किसी काम का करना पाया जाता है। मगर उस का असर सिर्फ़ काम करने वाले यानी फ़ायेल तक रहता है।

दूसरे जुमले 'डाक्टर मरीज़ को देख रहा है' में फ़ेअल 'देखना' है। इस फ़ेअल का असर सिर्फ़ फ़ायेल यानी डाक्टर नहीं रुका है बल्कि मरीज़ यानी मफ़ऊल पर भी इस का असर पड़ रहा है।

फ़ेअले मुतअद्दी वो है जिस का असर फ़ायेल से गुज़र कर मफ़ऊल तक पहुंचे, मफ़ऊल यानी जिस पर फ़ेअल का असर पड़े।

तीसरे जुमले में फ़ेअल के तौर पर 'है' का इस्तेमाल हुआ है। ये एक ऐसा लफ़ज़ है जहां फ़ेअल अपनी मुकम्मल शकल में नहीं है।

वो फ़ेअल जो किसी पर असर ना डाले उसे फ़ेअले नाक़िस कहते हैं।

फ़ेअले नाक़िस में फ़ेअल 'करना' नहीं बल्कि 'होना' पाया जाता है और यही होना फ़ेअले नाक़िस की पहचान भी है। अफ़आल नाक़िस अक्सर ये होते हैं होना, बनना, पड़ना, रहना, लगना वगैरा।

फ़ेअल का तअल्लुक़ ज़माने से होता है और ज़माने की तीन किस्में हैं यानी माज़ी, हाल और मुस्तक़बिल। 'माज़ी' गुज़रे हुए ज़माना को कहते हैं। जब कि 'हाल' मौजूदा ज़माने को और 'मुस्तक़बिल' आने वाले ज़माने को कहते हैं।

8 तमीज़

इन अल्फ़ाज़ को ग़ौर से देखें।

अब, जब, तब, वहां, कहाँ, इधर, उधर, एक-बार, दोबार, इस लिए, चूँकि, वार, खूब, बजा, खिलखिला कर।

देखने में ये अलफ़ाज़ हुरूफ़ ही तरह नज़र आते हैं लेकिन ये हुरूफ़ से कुछ अलग हैं। उन का काम ये है कि ये फ़ेअल या सिफ़त के मानों में कमी बेशी कर देते हैं या उन की कैफ़ियत और हालत को बताते हैं।

ऐसे अलफ़ाज़ जो फ़ेअल या सिफ़त की कैफ़ियत कैफ़ियत को बताते हैं और जिन के आने से फ़ेअल या सिफ़त के मानों में थोड़ी बहुत कमी बेशी हो, उन्हें 'तमीज़' कहते हैं।

तमीज़ी अलफ़ाज़ हिन्दी ज़मीरों से भी बने हैं और अस्मा से भी बने हैं।

हिन्दी के तमीज़ी अलफ़ाज़ हैं अब, जब, कब, आगे, पीछे, आज कल, वहां, कहाँ, इधर, जिधर, एक-बार, अक्सर।

इस्म के साथ मिलकर बनने वाले तमीज़ी अलफ़ाज़ हैं 'वार' तफ़सील वार, हफ़ता-वार।

कुछ अलफ़ाज़ सिफ़ात भी तमीज़ का काम देते हैं जैसे खूब, ठीक, बजा।

हज़ार और लाख कसरत के मानों में तमीज़ के तौर पर इस्तेमाल होते हैं।

हुरूफ़ (Preposition, Postposition, Conjunction, Interjection)

नीचे दिए गए हुरूफ़ को ध्यान से देखें।

से, की, ने, पर।

ये हुरूफ़ हैं, जिन्हें तन्हा लिखने और बोलने से उन के कोई मानी समझ में नहीं आते। लेकिन जब उन्हें जुमलों में इस्तेमाल किया जाता है तो उन के पूरे मानी समझ में आते हैं। इस बात को समझने के लिए इन मिसालों पर देखें

1. मैं लखनऊ से आया।
2. दानिश की घड़ी टूट गई।
3. हम ने खाना खा लिया है।
4. किताब मेज़ पर है।

पहले जुमले में 'से' दूसरे जुमले में 'की' तीसरे जुमले में 'ने' और चौथे जुमले में 'पर' हुरूफ़ हैं। उन को तन्हा बोलें तो हमें उन के कुछ मानी नहीं समझ में नहीं आएँगे लेकिन जब उन्हें जुमले में इस्तेमाल करते हैं तो वो पूरे मानी देते हैं।

हुरूफ़ तन्हा इस्तेमाल हों तो मानी के लिहाज़ से मुकम्मल नहीं होते लेकिन जुमलों में इस्तेमाल हो कर अपने पूरे मानी देते हैं। अलफ़ाज़ और जुमलों में तअल्लुक पैदा करने के एतबार से हुरूफ़ की कई किस्में हैं यानी हर्फ़े-जार, हर्फ़े-अत्फ़ और हर्फ़े-ईज़ाफ़त वगैरा।

9 हर्फ़े-जार (Preposition)

इन जुमलों को ध्यान से देखें:

1. बच्चे बाग़ में खेल रहे हैं।
2. पर्दों का रंग उड़ चुका था।

इन मिसालों में 'में' और 'का' ऐसे हुरूफ़ हैं जिन से एक लफ़ज़ का रिश्ता दूसरे लफ़ज़ से कायम होता है।

वो हुरूफ़ जो एक लफ़ज़ का दूसरे लफ़ज़ से तअल्लुक कायम करते हैं, उन्हें हर्फ़े-जार कहते हैं।

हुरूफ़ जार ये हैं: का, के, की, ने, को, से, मैं, तक,पर

10 हर्फे-इजाफत (Relative Particles)

इन लफ्जों को देखें

1. नसीम का घर
2. स्कूल के बच्चे
3. सबा की किताब

इन लफ्जों में 'का, के, की' ऐसे हुरूफ हैं जो दो लफ्जों के दरमियान निस्बत या तअल्लुक को बताते वो हुरूफ जो दो लफ्जों के दरमियान निस्बत या तअल्लुक जाहिर करें, उसे हर्फे-इजाफत कहते हैं। इन सफ्जों में घर की निस्बत नसीम से, बच्चों की निस्बत स्कूल से और किताब की निस्बत सबा से है।

11 हर्फ अत्फ (Conjunctions)

इन जुमलों को गौर से देखें

1. मैं तो वहां पहुंचा मगर वही ना आया।
2. ये किताब पढ़ो या वो किताब।
3. मैंने उसे बहुत समझाया लेकिन वो ना माना।
4. उसने मुझ से कहा कि अभी मत जाओ।

इन मिसालों को पढ़ कर अंदाजा हो गया होगा कि हरफे-अत्फ जैसे और, बल्कि, मगर, लेकिन या वगैरा दो जुमलों या अलफाज़ को जोड़ते हैं। ऊपर के जुमलों में मगर, या, लेकिन और कि हुरूफ अत्फ हैं। इन हुरूफ की वजह से ऊपर के जुमले आपस में मानवी तौर पर जुड़ जाते हैं।

वो हर्फ या लफ्ज जो दो लफ्जों, फिक्रों और जुमलों को जोड़ता है 'हर्फे-अत्फ कहलाता है।

उन के अलावा हर्फ की कुछ किस्में और भी हैं जैसे हर्फ तखसीस ही, वही, तुम्ही और हर्फ फिजाईया ओह, आह, वाह, शाबाश वगैरा।

12 साबके और लाहके (Prefix and Suffix)

साबके

आईए अब नीचे दिए गए जुमलों के जोड़ों पर देखें:

1. उसे इस बात की खबर नहीं थी।
वो इस बात से बे-खबर था।
2. तुम ये काम आसानी से कर सकते हो।
तुम ये काम बाआसानी कर सकते हो।
3. मैं इस शख्स को नहीं जानता।
वो शख्स मेरे लिए अंजान है।

इन जुमलों में आप ने देखा कि पहले जुमला में एक बात को तफसील से कहा किया गया है। वहीं दूसरे जुमले में पहले जुमले के मुकाबले में कम अलफ़ाज़ की मदद से ज़्यादा बात को समेट कर बयान किया गया है। इस के अलावा दूसरे जुमले में पहले के मुकाबले ज़बान की ख़ूबसूरती ज़्यादा दिखाई देती है। ऊपर की मिसालों में 'बे-खबर' बाआसानी और अंजान साबके हैं।

बामानी अलफ़ाज़ से पहले लगने वाले हुरूफ़ या अलफ़ाज़ को साबका 'कहते हैं।

लाहके

आईए ज़रा इन लफ़्ज़ों को देखें:

1. शानदार।
2. पान-दान।

3. अक़लमंद।

4. खतरनाक।

ऊपर की मिसालों में दार, दान, मंद, और नाक ऐसे अलफ़ाज़ हैं जो बामानी अलफ़ाज़ के आख़िर में मिल कर एक नया लफ़ज़ बनाते हैं।

बामानी अलफ़ाज़ के बाद आने वाले हुरूफ़ को लाहक़ा कहते हैं

13 **मुक्कब अलफ़ाज़** (Compound Word)

इन लफ़ज़ों को देखें:

घोड़ा गाड़ी, डाक घर, पन चक्की।

इबादत खाना, हवाई जहाज़, घुड़सवार।

आप ने देखा कि यहां हर मिसाल में दो अलफ़ाज़ हैं। दोनों के मानी अलग हैं। लेकिन जब दोनों अलफ़ाज़ एक साथ आते हैं तो तीसरा नया लफ़ज़ बन जाता है। 'घोड़ागाड़ी' में घोड़ा और गाड़ी दो अलग अलग चीज़ें और दोनों अलफ़ाज़ के मानी भी अलग हैं। दोनों अलफ़ाज़ के एक साथ आने की वजह से एक तरकीब बन गई 'घोड़ागाड़ी' जिसके मानी पहले दोनों लफ़ज़ों के मानी से अलग है। इसी तरह 'पन चक्की' पन लफ़ज़ पानी का मुख़्तसर रूप और चक्की एक मशीन है। पन + चक्की से जो एक नया लफ़ज़ बना है वो दोनों से अलग इस्म है। जो मिसालें दी गई हैं उन में से हर मिसाल में यही बात है। इस से मालूम होता है। दो मुख़्तलिफ़ मानी रखने वाले लफ़ज़ों के मिलने से जो नया लफ़ज़ बनता है, उसे मुक्कब लफ़ज़ कहते हैं।

14 **रोज़मर्रा** (Slang Phrase)

इन जुमलों को देखें:

1. इन्होंने ने तो झूटे मुँह भी मुझे रुकने के लिए नहीं कहा।
2. वो दिन गए कि तुम ज़मीन पर पांव ना धरते थे।
3. सिर्फ दस पाँच रुपय की बात है।

इन जुमलों में आप ने देखा कि ये वो अलफ़ाज़ हैं जिन्हें हम रोज़मर्रा की ज़िंदगी में इस्तेमाल करते हैं। इन जुमलों में अलफ़ाज़ की एक खास तर्तीब है इस को वैसा ही बरकरार रखने से रोज़मर्रा बनता है। अलफ़ाज़ की इस तर्तीब को ना तो घटाया जा सकता है ना ही बढ़ाया जा सकता है। इस के अलावा इन अलफ़ाज़ को बदला भी नहीं जा सकता। इस से अंदाज़ा होता है कि बोल-चाल में अहले-ज़बान ने जिस तर्तीब को अपनाया इसी तर्तीब का ख़याल रखने से रोज़मर्रा बनता है।

रोज़मर्रा अलफ़ाज़ की एक खास किस्म की तर्तीब है जिन को अहले-ज़बान ने अपना लिया है। उन में किसी किस्म का तसरूफ़ और तरमीम नहीं की जा सकती।

जैसे: आते-जाते, घूमते फिरते, एक ना एक, हो ना हो, आए दिन और रोज़ रोज़ वगैरा रोज़मर्रा हैं।

15 मुहावरे (Idioms)

इन जुमलों को देखें:

1. बहुत दिन बाद नानी से मिल कर आँखें भर आयीं।
2. हकीकत सामने आने पर वो बग़लें झाँकने लगा।
3. आप से मिल कर दिल बाग़ बाग़ हो गया।

इन जुमलों में आँखें भर आना, बगलें झांकना, दिल बाग बाग होना वगैरा के मानी हैं रंजीदा होना, शर्मिदा होना और बहुत खुश होना। इस से मालूम होता है कि मुहावरा के लिए कुछ बातें ज़रूरी होती हैं।

1. मुहावरा अपने लुगवी मानी में इस्तेमाल नहीं होता बल्कि मजाज़ी मानी में इस्तेमाल होता है।
2. इस में फ़ेअल की अहमियत कलीदी होती है।
3. वो जब जुमलों में इस्तेमाल होते हैं तो क़वाइद के एतबार से अफ़आल में तबदीली होती है।
4. मुहावरा मुकम्मल जुमला नहीं होता बल्कि तकमील के लिए उसे मज़ीद अलफ़ाज़ दरकार होते हैं।
5. मुहावरा दो या दो से ज़्यादा अलफ़ाज़ की मदद से बनता है।

वो अलफ़ाज़ जो फ़ेअल पर ख़त्म होते हैं और अपने लुगवी मानी के बजाय दूसरे मानी में इस्तेमाल किए जाते हैं, उन्हें मुहावरा कहते हैं।

कुछ और मुहावरे इस तरह हैं आठ आठ आँसू रोना, आंतों का कुल हुवल्लाह पढ़ना, आसमान सर पर उठाना वगैरा।

16 कहावत (Parable)

इस कहानी को सुनें:

एक दिन की बात है, एक लोमड़ी अपनी गेज़ा की तलाश में निकली। सारे दिन घूमती फिरती रही। खाने को कुछ ना मिला। इसी तलाश में वो एक बाग़ में पहुंच गई। वहां अंगूर की बेल थी। अंगूर के रसदार खोशे लटक रहे थे। लोमड़ी के मुँह में पानी भर आया। आस-पास देख कर वो अंगूर के एक खोशे की तरफ़

उछली मगर उस तक ना पहुंच सकी। थोड़ी देर बाद उस ने रुख बदल कर फिर छलांग लगाई मगर मुँह में एक भी अंगूर नहीं आया। उस ने सोचा हिम्मत नहीं हारनी चाहिए। फिर उस ने अपने जिस्म में फुर्ती पैदा की और लगातार कई छलांगें लगाएँ। मगर अंगूरों तक ना पहुंच सकी और वो बुरी तरह थक गई। आखिर कार निढाल हो कर बाग से बाहर जाने लगी। जाते-जाते उस ने अंगूरों को मुड़ कर देखा। इतनी देर में एक दूसरी लोमड़ी आ गई और कहने लगी।

बहन क्यों चल दीं, अंगूर नहीं मिले?

लोमड़ी ने कहा: नहीं अंगूर तो बहुत हैं लेकिन खट्टे हैं।

कहानी के आखिर में लोमड़ी ने अंगूर ना खाने की जो वजह बताई है यानी अंगूर खट्टे हैं, वो एक कहावत है। लोमड़ी ने अपनी शर्मिंदगी दूर करने के लिए जो वजह बताई उसे हम ऐसे मौके पर बोलते हैं जब कोई शख्स अपनी शर्मिंदगी को छिपाने के लिये बहाने बनाता है।

कहावत वो फ़िक़रा, जुमला या क़ौल है, जिसे बात में ज़ोर पैदा करने के लिए इस्तेमाल किया जाता है। कहावत के पीछे कोई वाक़िया या कहानी ज़रूर होती है।

इस से मालूम होता है कि 'कहावत' चंद अलफ़ाज़ में वाक़िया की मुख़्तलिफ़ जुज़्ईयात और तफ़सीलात को समेट कर बयान करती है। इख़तेसार के बावजूद ये इन्सानी ज़िंदगी के मुख़्तलिफ़ तजुर्बात, मुशाहदात को अपने अंदर समोए हुए होती है। ये किसी समाजी, तहज़ीबी तजुर्बे या वाक़े के असर से खुद ब-खुद वजूद में आती है और एक नसल से दूसरी नसल तक मुंतक़िल होती रहती है। मिसाल के तौर पर कुछ कहावतें ये हैं।

आसमान से गिरा खजूर में अटका एक मुसीबत से निकल कर दूसरी मुसीबत में फंसा।

अभी दिल्ली दूर है काम पूरा नहीं हुआ है या मकसद पूरा होने में देर है।
जैसी करनी वैसी भरनी जैसा अमल करोगे, वैसा ही फल मिलेगा।

17 खुलासा

किसी भी ज़बान में क़वाइद की हैसियत रीढ़ की हड्डी की सी होती है। अगर कोई शख्स किसी ज़बान की ग्रामर से वाकिफ़ है तो बोलने, पढ़ने और लिखने के दौरान इस से ज़बान व बयान की कम गलतियां होती हैं। इस मोडीयूल में उर्दू ज़बान के क़वाइद की कुछ बुनियादी बातें जैसे कि कलेमा की मुख्तलिफ़ किस्मों, साबक़े, लाहक़े, मुरक्कबात, रोज़मर्रा और मुहावरा के मुतअल्लिक आप ने जाना और आप की मालूमात में इज़ाफ़ा हुआ। इस मोडीयूल को पढ़ने के बाद आप ने महसूस किया होगा कि अब आप उर्दू ज़बान को पहले से ज़्यादा दुरुस्तगी और सेहत के साथ बोलने, पढ़ने और लिखने पर कादिर हुए हैं। उम्मीद है कि इस मोडीयूल में बताई गई बातों पर उर्दू लिखने, पढ़ने के दौरान आप ध्यान देंगे।

Disclaimer

ऑनलाइन कोर्स के दर्सी मवाद की तर्तीब व तदवीन के लिए एन सी ई आर टी की दर्सी व मुआविन दर्सी किताबों उर्दू ज़बान व अदब की तारीख, उर्दू क़वाइदो-इंशा, उर्दू की अदबी अस्नाफ़, रहनुमा किताब, उर्दू तदरिसिय्यात, उर्दू ज़बान की तदरीस वगैरा से इस्तेफादा किया गया है

ماڈیول کی تفصیلات اور اس کا خاکہ

Details of Module and its structure

ماڈیول کی تفصیلات Module Detail	
مضمون کا نام Subject Name	اردو Urdu
کورس کا نام Course Name	اردو رسم الخط کی آموزش Urdu Script Learning
ماڈیول کا عنوان Module Name/Title	کلمہ، سابعے، لاحتے اور مرکبات Kalima, Saabeqe, Laahake aur Murakkabaat
ماڈیول آئی ڈی Module ID	K-S-L-M_10_U
کلیدی الفاظ Keywords	اسم، فعل، حرف، ضمیر، صفت، کہاوتیں، مرکبات

ڈیولپمنٹ ٹیم

Development Team

کردار Role	نام Name	ادارہ Affiliation
کورس کوآرڈینیٹر Course Coordinators	پروفیسر محمد فاروق انصاری Prof. Mohd. Faruq Ansari پروفیسر دیوان حنان خان Prof. Diwan Hannan Khan	ڈی ای ایل، این سی ای آر ٹی، نئی دہلی DEL, NCERT, New Delhi
کورس ایڈمنسٹریٹر Course Administrator	ڈاکٹر عبدالرحمن Dr. Abdur Rahman ڈاکٹر امتیاز احمد Dr. Imtiyaz Ahmad	ڈی ای ایل، این سی ای آر ٹی، نئی دہلی DEL, NCERT, New Delhi

ماڈیول: 10

کلمہ، سابقے، لاحقے اور مرکبات

فہرست

3.....	تعارف:	1
3.....	مقاصد:	2
3.....	متن:	3
4.....	اسم (Noun):	4
6.....	ضمیر (Pronoun):	5
6.....	صفت (Adjective):	6
7.....	فعل (Verb):	7
8.....	تمیز:	8
9.....	حرفِ جار (Preposition):	9
10.....	حرفِ اضافت (Relative Particles):	10
10.....	حرفِ عطف (Conjunctions):	11
11.....	سابقے اور لاحقے (Prefix and Suffix):	12
12.....	مرکب الفاظ (Compound Word):	13
12.....	روزمرہ (Slang Phrase):	14
13.....	محاورے (Idioms):	15
13.....	کہاوت (Parable):	16
14.....	خلاصہ	17

1 تعارف:

کسی بھی زبان کی تشکیل میں ایک ساتھ کئی عناصر اس طرح شامل ہوتے ہیں کہ ان کے بغیر زبان کا تصور مشکل ہو جاتا ہے۔ ان اجزا کی مناسب تفہیم کے بغیر کسی سے اس بات کی توقع نہیں کی جاسکتی کہ وہ اپنی تقریر و تحریر میں مؤثر زبان کے استعمال پر قادر ہوگا۔ اس کے علاوہ وہ زبان کے ادبی سرمایے سے بھی خاطر خواہ استفادہ نہیں کر سکتا۔ کلمہ کی مختلف قسمیں، سابقے، لاحقے، مرکبات، روزمرہ، محاورہ اور کہاوت وغیرہ زبان کے ایسے ہی اہم اجزاء ہیں۔ اس ماڈیول میں ہم انہیں اجزا کے بارے میں تفصیل سے گفتگو کریں گے۔

2 مقاصد:

اس ماڈیول کے مقاصد ہیں:

1. کلمہ کی مختلف قسموں کے بارے میں معلومات فراہم کی جائے گی تاکہ آپ اردو قواعد کی بنیادی باتوں سے آگاہ ہو جائیں۔
2. سابقے، لاحقے، روزمرہ، محاورہ، کہاوت اور مرکبات کی مثالوں سے واضح کرنا۔
3. اسم، ضمیر، صفت، فعل، تیز اور حرف کے استعمال کے بارے میں معلومات فراہم کرنا۔

3 متن:

آئیے سب سے پہلے کلمہ سے متعلق گفتگو کریں۔ نیچے کچھ الفاظ دیے گئے ہیں انہیں غور سے دیکھیں:

1. چائے وائے
2. سڑک وڑک
3. روٹی ووٹی
4. پھول وول
5. دل ول
6. پیار وپار

ان الفاظ کو پڑھ کر اندازہ ہو گیا ہو گا کہ ہمارے منہ سے جو الفاظ نکلتے ہیں ان میں سے کچھ کے معنی ہوتے ہیں اور کچھ الفاظ کے معنی نہیں ہوتے۔

وہ لفظ جو منہ سے ادا ہو، اور با معنی ہو اسے 'موزوں لفظ' کہتے ہیں۔

جیسے: چائے، سڑک، روٹی، پھول اور پیار۔

وہ لفظ جو منہ سے ادا ہو لیکن اس کا کوئی معنی نہ ہو تو اسے 'مہمل لفظ' کہتے ہیں۔

جیسے: وائے، وڑک، ووٹی، وول اور ول۔

جو الفاظ با معنی ہوتے ہیں انہیں کا ذکر قواعد میں شامل ہوتا ہے۔ با معنی الفاظ کی کچھ قسمیں یہیں جیسے اسم، ضمیر، صفت، فعل، تمیز وغیرہ۔

4 اسم (Noun):

اس عبارت کو غور سے دیکھیں:

”حامد، شاہد اور موہن دہلی کا لال قلعہ دیکھنے گئے۔ دہلی کی تاریخی عمارتوں میں لال قلعہ، قطب مینار، جامع مسجد اور پرانا قلعہ مشہور ہیں۔ لال قلعہ مغل بادشاہ شاہ جہاں نے بنوایا تھا۔ یہ قلعہ لال پتھر کا بنا ہوا ہے۔ تینوں لڑکوں نے ٹکٹ خریدے اور قلعے کے اندر گئے۔ قلعے میں کئی عمارتیں بنی ہوئی ہیں لیکن موتی مسجد کی خوب صورتی کا کوئی جواب نہیں۔ اسے دیکھ کر لڑکوں کو بہت خوشی ہوئی۔“

اس عبارت میں پانچ نام آئے ہیں۔ حامد، شاہد اور موہن یہ اشخاص کے نام ہیں جب کہ دہلی اور لال قلعہ جگہ اور عمارت کے نام ہیں۔ ان کے علاوہ پتھر اور ٹکٹ بھی کسی چیز کے نام ہیں۔ آخری جملے میں 'خوشی' کا لفظ ہے جو ایک کیفیت کو ظاہر کرتا ہے۔ اس وضاحت سے یہ معلوم ہوتا ہے کہ:

”کسی شخص، جگہ، چیز اور کیفیت کے نام کو اسم کہتے ہیں“

جیسے: شاہد، قلم، لال قلعہ، آم، دہلی، لڑکے، عمارت وغیرہ

اس پیراگراف میں حامد، شاہد اور موہن تینوں کو 'لڑکوں' کہا گیا ہے۔ اسی طرح لال قلعہ، قطب مینار، موتی مسجد، جامع مسجد اور پرانے قلعے کے لیے 'عمارت' کا لفظ استعمال کیا گیا ہے۔

آپ کو معلوم ہے کہ لڑکا اور عمارت ایسے نام ہیں جو کسی بھی شخص یا کسی بھی عمارت کے لیے استعمال کر سکتے ہیں۔ جب کہ حامد، شاہد، موہن، شاہ جہاں، لال قلعہ، موتی مسجد، دہلی خاص نام ہیں۔ حامد، شاہد یا موہن کے نام سے کسی اور کو نہیں پکار سکتے۔ اسی طرح ہر قلعہ، ہر شہر اور ہر مسجد کو نہ تو لال قلعہ کہا جاسکتا ہے نہ موتی مسجد نہ دہلی اس لیے

”عام شخص، عام جگہ اور عام چیز کے نام کو اسم عام کہتے ہیں۔ اسم عام کو 'نکرہ' بھی کہا جاتا ہے۔“

جیسے: دروازہ، لڑکا، کتاب، آدمی، عورت، پھل۔

”کسی خاص شخص، خاص جگہ اور خاص چیز کے نام کو اسم خاص کہتے ہیں۔ اسم خاص کو اسم معرفہ بھی کہا جاتا ہے۔“

جیسے: زید، دہلی، تاج محل، چاندنی چوک، قطب مینار۔

کبھی کبھی لوگوں کو ان کے اصلی نام کے بجائے کچھ الگ ناموں اور القاب سے بھی جانا جاتا ہے۔ گویا اسم خاص کے کئی روپ ہیں۔ جیسے لقب، خطاب، تخلص اور کنیت انہیں ہم ان مثالوں سے سمجھنے کی کوشش کرتے ہیں۔

1. مولانا 'ابو الکلام آزاد' کا اصل نام محی الدین احمد ہے۔
2. سروجنی نائیڈو کو 'بلبل ہند' کہا جاتا ہے۔ (سروجنی نائیڈو کی تصویر)
3. سچن تندو لکر کو ان کی شاندار بلے بازی کے لیے 'ماسٹر بلاسٹر' کے نام سے جانا جاتا ہے۔ (سچن تندو لکر کی تصویر)
4. غالب 'مرزانوشے' کے نام سے بھی جانے جاتے ہیں۔

ان جملوں میں محی الدین احمد کے لیے ابو الکلام آزاد، سروجنی نائیڈو کے لیے 'بلبل ہند'، سچن تندو لکر کے لیے 'ماسٹر بلاسٹر' اور غالب کے لیے 'مرزانوشے' کا استعمال ہوا ہے۔ ان الفاظ کو 'لقب' کہتے ہیں۔ لقب اسم خاص کی ایک قسم ہے۔

”وہ نام جو کسی شخص کی خوبی یا کمال کی وجہ سے مشہور ہو گیا ہو، اسے لقب کہتے ہیں“

حکومت یا کسی ادارے کی طرف سے جب کسی شخص کو کوئی نام دیا جاتا ہے تو اسے خطاب کہتے ہیں جیسے شمس العلماء، خان بہادر، پدم بھوشن اور بھارت رتن وغیرہ۔ اسی طرح اسم خاص کی ایک قسم کنیت بھی ہے جیسے ابن مریم، ام کلثوم اور ابو ہریرہ وغیرہ۔ شاعر اپنے اصلی نام کے بجائے ایک مختصر نام لکھتا ہے جسے 'تخلص' کہا جاتا ہے۔ تخلص بھی اسم خاص کی ایک قسم ہے جیسے 'غالب'، تخلص ہے مرزا اسد اللہ خاں کا، 'ذوق' تخلص ہے شیخ محمد ابراہیم ذوق کا اور 'حالی' تخلص ہے الطاف حسین کا۔

آپ نے یہاں اسم خاص کی تعریف اور اس کی کچھ خاص قسموں کے بارے میں پڑھا۔ اسم خاص ہی کی طرح اسم عام کی بھی کچھ قسمیں ہوتی ہیں جیسے اسم کبیر، اسم مصغر، اسم آلہ، اسم صوت، اسم ظرف، اسم ظرف مکان اور اسم ظرف زمان۔ اسم عام کی ان قسموں کو سمجھنے کے لیے اس عبارت کو غور سے دیکھیں۔

”حامدہ نے اپنی بیٹی سے لوٹا مانگا۔ وہ لُٹیا لے آئی۔ دادی نے حامدہ سے کہا کہ ننھے کے سامنے کٹورا، کٹوری اور گھنٹی رکھ دو۔ وہ کھیلتا رہے گا۔ اس کے آگے دوات، قلم، اور تختی رکھے ہیں۔ ان چیزوں کو اٹھالو۔ دادا نے ننھے کو بہلانے کے لیے میاؤں میاؤں، غنر غنوں اور ککڑو کوں وغیرہ کی آوازیں نکالیں۔ دادی نے حامدہ سے پوچھا۔ دوپہر ہوگئی۔ زینب اب تک اسکول سے گھر نہیں آئی۔ وہ صبح سے بھوکی پیاسی ہوگی۔“

اس پیرا گراف میں مختلف چیزوں کے نام آئے ہیں جیسے لوٹا، لُٹیا، کٹورا، کٹوری، چاقو، قلم، میاؤں میاؤں دوپہر، صبح، اسکول اور گھر وغیرہ، یہ سب اسم عام ہیں۔

5 ضمیر (Pronoun):

ضمیر کو سمجھنے کے لیے ان دونوں عبارتوں کو غور سے دیکھیں:

1. ”حامد ایک بہادر نوجوان تھا۔ حامد بڑی ہمت والا تھا۔ حامد نے ایک آدمی کو ڈوبنے سے بچایا۔ حامد کو سرکار نے انعام دیا۔ حامد کا نام ملک کے بہادر لوگوں میں شامل ہو گیا۔“

2. ”حامد ایک بہادر لڑکا تھا۔ وہ بڑی ہمت والا تھا۔ اس نے ایک آدمی کو ڈوبنے سے بچایا تھا۔ اسے سرکار نے انعام دیا، اس کا نام ملک کے بہادر لوگوں میں شامل ہو گیا۔“

پہلی عبارت کے ہر جملے میں حامد آیا ہے۔ جب کہ دوسری عبارت میں حامد صرف پہلے جملے میں آیا ہے۔ باقی جملوں میں حامد کی جگہ ’وہ‘، ’اس‘، ’اسے‘، ’اس کا‘ جیسے الفاظ آئے ہیں۔ یہ چاروں الفاظ ضمیر ہیں جو اسم یعنی حامد کی جگہ پر استعمال کیے گئے ہیں۔ ”وہ الفاظ جو اسم کی جگہ پر استعمال ہوتے ہیں، ضمیر کہلاتے ہیں۔“

ضمیر کے استعمال کا فائدہ یہ ہے کہ بار بار انھی ناموں کو جو گزر چکے ہیں دہرانا نہیں پڑتا اور زبان میں الفاظ کی تکرار سے جو بد نمائی پیدا ہوتی ہے اس سے ہم بچ جاتے ہیں۔

”وہ ضمیر جو کسی شخص کے لیے استعمال کی جاتی ہے اسے ’ضمیر شخصی‘ کہتے ہیں۔“

اس کی تین صورتیں ہیں یعنی ضمیر متکلم، ضمیر حاضر اور ضمیر غائب۔

”بات کرنے والا اپنے لیے جو ضمیر استعمال کرتا ہے اسے ضمیر متکلم کہتے ہیں۔“

جیسے: میں، ہم، ہمارا۔

”بات کرنے والا سامنے موجود شخص کے لیے جو ضمیر استعمال کرتا ہے اسے ضمیر حاضر کہتے ہیں۔“

جیسے: تم، تو، آپ۔

”بات کرنے والا غیر موجود شخص کے لیے جو ضمیر استعمال کرتا ہے۔ اسے ضمیر غائب کہتے ہیں۔“

جیسے: وہ، اس، ان، ان کا۔

6 صفت (Adjective):

نیچے دیے گئے پیرا گراف کو دھیان سے دیکھیں:

”صفیہ اپنے بیٹے راشد اور بیٹی کوٹر کو لے کر کھلونوں کی دکان پر گئی۔ وہاں خوب صورت کھلونے تھے۔ ایک سفید بلی لال سائیکل چلا رہی تھی۔ کچھ جاپانی گڑیاں تھیں۔ ہندوستانی گیندیں اور بلے بھی تھے۔ چکنی مٹی کے بنے ہوئے کچھ پھل تھے جو بالکل اصلی پھل معلوم ہو رہے تھے۔ ایک طرف چند کتابیں اور کچھ کاپیاں بھی تھیں۔ کوٹر نے جاپانی گڑیاں لیں۔ راشد نے دو بلے اور کچھ کاپیاں لیں۔ صفیہ نے کہاں ”اتنی ساری چیزیں!“

اس عبارت میں آپ نے غور کیا ہو گا کہ اسم کے ساتھ اس کی کسی خصوصیت کا بھی ذکر ہوا ہے جیسے: خوب صورت کھلونے، سفید بلی، لال سائیکل، جاپانی گڑیاں، ہندوستانی گیندیں، چکنی مٹی اور اصلی پھل وغیرہ۔

”وہ لفظ جس سے کسی اسم کی اچھائی، برائی یا خصوصیت ظاہر ہو، اسے ’صفت‘ کہتے ہیں۔“ جیسے خوب صورت، سفید، چکنی۔ یہ اس چیز کی اچھائی یا برائی کو ظاہر کرتے ہیں۔ صفت کی کئی قسمیں ہیں جیسے صفت ذاتی، صفت نسبتی، صفت عددی اور صفت مقداری وغیرہ۔

7 فعل (Verb):

فعل کو سمجھنے کے لیے سب سے پہلے نیچے دیے گئے جملوں کو دیکھیں :

1. طلبا کرکٹ کھیل رہے ہیں۔

2. میں بہت دیر سے آپ کا انتظار کر رہا ہوں۔

3. آپ نے بہت اچھا مضمون لکھا۔

4. کل ہم پکنک پر جائیں گے۔

ان جملوں سے کسی کام کا کرنا یا ہونا ظاہر ہوتا ہے جیسے کھیلنا، انتظار کرنا، لکھنا اور جانا۔

”وہ لفظ جس سے کسی کام کا کرنا یا ہونا ظاہر ہو اسے ’فعل‘ کہتے ہیں۔“

اوپر مثالوں میں آپ نے دیکھا کہ فعل سے کسی کام کا ہونا یا کرنا معلوم ہوتا ہے۔ ایک جملے میں فعل کے ساتھ چند اور چیزیں بھی ہوتی ہیں یعنی فعل، فاعل اور مفعول۔ آئیے! اس بات کو ایک مثال سے سمجھنے کی کوشش کرتے ہیں۔

1. زید نے کتاب خریدی۔

اس جملے میں ’خریدنا‘ ایک فعل ہے۔ زید وہ آدمی ہے جو خرید رہا ہے (یعنی فاعل) اور کتاب وہ چیز ہے جو خریدی جا رہی ہے (یعنی مفعول)

۔ اس جملے میں فعل، فاعل اور مفعول تینوں چیزیں ہیں۔

فعل کی کئی قسمیں ہوتی ہیں یعنی فعل لازم، فعل متعدی اور فعل ناقص وغیرہ

ان جملوں پر غور کیجیے:

2. آپ کے لطیفے نے سب کو ہنسا دیا

3. ڈاکٹر مریض کو دیکھ رہا ہے

4. احمد بیمار ہے

اوپر کے دو جملوں میں دو طرح کے افعال استعمال ہوئے ہیں۔ ایک لازم اور دوسرا متعدی۔ پہلے جملے کا فعل ہے 'ہنسا دیا'۔ یہ ایسا فعل ہے جس میں کام کا اثر صرف کام کرنے والے یعنی فاعل تک رہتا ہے۔

”فعل لازم وہ ہے جس میں کسی کام کا کرنا پایا جاتا ہے۔ مگر اس کا اثر صرف کام کرنے والے یعنی فاعل تک رہتا ہے۔“

دوسرے جملے 'ڈاکٹر مریض کو دیکھ رہا ہے' میں فعل 'دیکھنا' ہے۔ اس فعل کا اثر صرف فاعل یعنی ڈاکٹر نہیں رکا ہے بلکہ مریض یعنی مفعول پر بھی اس کا اثر پڑ رہا ہے۔

”فعل متعدی وہ ہے جس کا اثر فاعل سے گزر کر مفعول تک پہنچے (مفعول یعنی جس پر فعل کا اثر پڑے)۔“

تیسرے جملے میں فعل کے طور پر 'ہے' کا استعمال ہوا ہے۔ یہ ایک ایسا لفظ ہے جہاں فعل اپنی مکمل شکل میں نہیں ہے۔
”وہ فعل جو کسی پر اثر نہ ڈالے اسے فعل ناقص کہتے ہیں۔“

فعل ناقص میں فعل 'کرنا' نہیں بلکہ 'ہونا' پایا جاتا ہے اور یہی 'ہونا' فعل ناقص کی پہچان بھی ہے۔ افعال ناقص اکثر یہ ہوتے ہیں ہونا، بننا، پڑنا، رہنا، لگنا وغیرہ۔

فعل کا تعلق زمانے سے ہوتا ہے اور زمانے کی تین قسمیں ہیں یعنی ماضی، حال اور مستقبل۔ ماضی، گزرے ہوئے زمانہ کو کہتے ہیں۔ جب کہ 'حال' موجودہ زمانے کو اور 'مستقبل' آنے والے زمانے کو کہتے ہیں۔

8 تمیز:

ان الفاظ کو غور سے دیکھیں:

اب، جب، تب، وہاں، کہاں، ادھر، ادھر، ایک بار، دوبار، اس لیے، چوں کہ، وار، خوب، بجا، کھکھلا کر
دیکھنے میں یہ الفاظ حروف ہی طرح نظر آتے ہیں لیکن یہ حروف سے کچھ الگ ہیں۔ ان کا کام یہ ہے کہ یہ فعل یا صفت کے معنوں میں کمی بیشی کر دیتے ہیں یا ان کی کیفیت اور حالت کو بتاتے ہیں۔

”ایسے الفاظ جو فعل یا صفت کی کیفیت کو بتاتے ہیں اور جن کے آنے سے فعل یا صفت کے معنوں میں تھوڑی بہت کمی بیشی ہو، انہیں ’تمیز‘ کہتے ہیں۔“

تمیزی الفاظ ہندی ضمیروں سے بھی بنے ہیں اور اسما سے بھی بنے ہیں۔

ہندی کے تمیزی الفاظ ہیں: اب، جب، کب، آگے، پیچھے، آج، کل، وہاں، کہاں، ادھر، جدھر، ایک بار، اکثر

اسم کے ساتھ مل کر بننے والے تمیزی الفاظ ہیں: ’وار‘، تفصیل وار، ہفتہ وار

کچھ الفاظ صفات بھی تمیز کا کام دیتے ہیں: جیسے خوب، ٹھیک، بجا

ہزار اور لاکھ کثرت کے معنوں میں تمیز کے طور پر استعمال ہوتے ہیں۔

حروف (Preposition, Postposition, Conjunction, Interjection)

نیچے دیے گئے حروف کو دھیان سے دیکھیں:

سے، کی، نے، پر،

یہ حروف ہیں، جنہیں تنہا لکھنے اور بولنے سے ان کے کوئی معنی سمجھ میں نہیں آتے۔ لیکن جب انہیں جملوں میں استعمال کیا جاتا ہے تو ان

کے پورے معنی سمجھ میں آتے ہیں۔ اس بات کو سمجھنے کے لیے ان مثالوں پر دیکھیں:

1. میں لکھنؤ سے آیا۔

2. دانش کی گھڑی ٹوٹ گئی۔

3. ہم نے کھانا کھا لیا ہے۔

4. کتاب میز پر ہے۔

پہلے جملے میں ’سے‘ دوسرے جملے میں ’کی‘ تیسرے جملے میں ’نے‘ اور چوتھے جملے میں ’پر‘ حروف ہیں۔ ان کو تنہا بولیں تو ہمیں ان کے

کچھ معانی نہیں سمجھ میں نہیں آئیں گے لیکن جب انہیں جملے میں استعمال کرتے ہیں تو وہ پورے معنی دیتے ہیں۔

حروف تنہا استعمال ہوں تو معنی کے لحاظ سے مکمل نہیں ہوتے لیکن جملوں میں استعمال ہو کر اپنے پورے معنی دیتے ہیں۔ الفاظ اور جملوں

میں تعلق پیدا کرنے کے اعتبار سے حروف کی کئی قسمیں ہیں یعنی حرف جار، حرف عطف اور حرف اضافت وغیرہ۔

9 حرف جار (Preposition):

ان جملوں کو دھیان سے دیکھیں:

1. بچے باغ میں کھیل رہے ہیں۔

2. پردوں کا رنگ اڑچکا تھا۔

ان مثالوں میں ’میں‘ اور ’کا‘ ایسے حروف ہیں جن سے ایک لفظ کا رشتہ دوسرے لفظ سے قائم ہوتا ہے۔ ”وہ حروف جو ایک لفظ کا دوسرے لفظ سے تعلق قائم کرتے ہیں، انہیں ’حرف جار‘ کہتے ہیں۔“ حروف جار یہ ہیں: کا، کے، کی، نے، کو، سے، میں، تک، پر۔

10 حرفِ اضافت (Relative Particles):

ان لفظوں کو دیکھیں:

1. نسیم کا گھر

2. اسکول کے بچے

3. صبا کی کتاب

ان لفظوں میں ’کا‘، ’کی‘، ’کے‘ ایسے حروف ہیں جو دو لفظوں کے درمیان نسبت یا تعلق کو بتاتے ہیں۔ ”وہ حروف جو دو لفظوں کے درمیان نسبت / تعلق ظاہر کریں، انہیں ’حرفِ اضافت‘ کہتے ہیں۔“ ان لفظوں میں گھر کی نسبت نسیم سے، بچوں کی نسبت اسکول سے اور کتاب کی نسبت صبا سے ہے۔

11 حرفِ عطف (Conjunctions)

ان جملوں کو غور سے دیکھیں:

1. میں تو وہاں پہنچا مگر وہی نہ آیا

2. یہ کتاب پڑھو یا وہ کتاب

3. میں نے اسے بہت سمجھایا لیکن وہ نہ مانا

4. اس نے مجھ سے کہا کہ ابھی مت جاؤ

ان مثالوں کو پڑھ کر اندازہ ہو گیا ہو گا کہ حرفِ عطف جیسے اور، بلکہ، مگر، لیکن یا وغیرہ دو جملوں یا الفاظ کو جوڑتے ہیں۔ اوپر کے جملوں میں مگر، یا، لیکن اور کہ حروفِ عطف ہیں۔ ان حروف کی وجہ سے اوپر کے جملے آپس میں معنوی طور پر جڑ جاتے ہیں۔ ”وہ حرف یا لفظ جو دو لفظوں، فقروں اور جملوں کو جوڑتا ہے ’حرفِ عطف‘ کہلاتا ہے۔“ ان کے علاوہ حرف کی کچھ قسمیں اور بھی ہیں جیسے حرفِ تخصیص ہی، وہی، تمہی اور حرفِ فجائیہ اوہ، آہ، واہ، شاباش وغیرہ۔

12 سابتے اور لاحقے (Prefix and Suffix):

سابتے

آئیے! اب نیچے دیے گئے جملوں کے جوڑوں پر دیکھیں:

1- اسے اس بات کی خبر نہیں تھی۔

وہ اس بات سے بے خبر تھا۔

2- تم یہ کام آسانی سے کر سکتے ہو۔

تم یہ کام آسانی کر سکتے ہو۔

3- میں اس شخص کو نہیں جانتا۔

وہ شخص میرے لیے انجان ہے۔

ان جملوں میں آپ نے دیکھا کہ پہلے جملہ میں ایک بات کو تفصیل سے کہا گیا ہے۔ وہیں دوسرے جملے میں پہلے جملے کے مقابلے میں کم الفاظ کی مدد سے زیادہ بات کو سمیٹ کر بیان کیا گیا ہے۔ اس کے علاوہ دوسرے جملے میں پہلے کے مقابلے زبان کی خوب صورتی زیادہ دکھائی دیتی ہے۔ اوپر کی مثالوں میں 'بے خبر'، 'آسانی' اور 'انجان' سابتے ہیں۔
بامعنی الفاظ سے پہلے لگنے والے حروف یا الفاظ کو 'سابقہ' کہتے ہیں۔

لاحقے

آئیے! ذرا ان لفظوں کو دیکھیں:

1. شان دار

2. پان دان

3. عقل مند

4. خطرناک

اوپر کی مثالوں میں دار، دان، مند، اورناک ایسے الفاظ ہیں جو بامعنی الفاظ کے آخر میں مل کر ایک نیا لفظ بناتے ہیں۔
"بامعنی الفاظ کے بعد آنے والے حروف کو 'لاحقہ' کہتے ہیں"

13 مرکب الفاظ (Compound Word) :

ان لفظوں کو دیکھیں:

گھوڑا گاڑی	ڈاک گھر	پن چٹھی
عبادت خانہ	ہوائی جہاز	گھڑ سوار

آپ نے دیکھا کہ یہاں ہر مثال میں دو الفاظ ہیں۔ دونوں کے معنی الگ ہیں۔ لیکن جب دونوں الفاظ ایک ساتھ آتے ہیں تو تیسرا نیا لفظ بن جاتا ہے۔ ’گھوڑا گاڑی‘ میں ’گھوڑا‘ اور ’گاڑی‘ دو الگ الگ چیزیں اور دونوں الفاظ کے معانی بھی الگ ہیں۔ دونوں الفاظ کے ایک ساتھ آنے کی وجہ سے ایک ترکیب بن گئی ’گھوڑا گاڑی‘ جس کے معنی پہلے دونوں لفظوں کے معانی سے الگ ہے۔ اسی طرح ’پن چٹھی‘ ’پن‘ لفظ ’پانی‘ کا مختصر روپ اور ’چٹھی‘ ایک مشین ہے۔ پن + چٹھی سے جو ایک نیا لفظ بنا ہے، وہ دونوں سے الگ اسم ہے۔ جو مثالیں دی گئی ہیں ان میں سے ہر مثال میں یہی بات ہے۔ اس سے معلوم ہوتا ہے:

”دو مختلف معنی رکھنے والے لفظوں کے ملنے سے جو نیا لفظ بنتا ہے، اسے مرکب لفظ کہتے ہیں۔“

14 روزمرہ (Slang Phrase) :

ان جملوں کو دیکھیں:

1. انھوں نے تو جھوٹے منہ بھی مجھے رکنے کے لیے نہیں کہا۔
2. وہ دن گئے کہ تم زمین پر پاؤں نہ دھرتے تھے۔
3. صرف دس پانچ روپے کی بات ہے۔

ان جملوں میں آپ نے دیکھا کہ یہ وہ الفاظ ہیں جنہیں ہم روزمرہ کی زندگی میں استعمال کرتے ہیں۔ ان جملوں میں الفاظ کی ایک خاص ترتیب ہے اس کو ویسا ہی برقرار رکھنے سے روزمرہ بنتا ہے۔ الفاظ کی اس ترتیب کو نہ تو گھٹایا جاسکتا ہے نہ ہی بڑھایا جاسکتا ہے۔ اس کے علاوہ ان الفاظ کو بدلا بھی نہیں جاسکتا۔ اس سے اندازہ ہوتا ہے کہ بول چال میں اہل زبان نے جس ترتیب کو اپنایا اسی ترتیب کا خیال رکھنے سے روزمرہ بنتا ہے۔

”روزمرہ الفاظ کی ایک خاص قسم کی ترتیب ہے جن کو اہل زبان نے اپنا لیا ہے۔ ان میں کسی قسم کا تصرف اور ترمیم نہیں کی جاسکتی۔“

جیسے: آتے جاتے، گھومتے پھرتے، ایک نہ ایک، ہونہ ہو، آئے دن اور روز روز وغیرہ روزمرہ ہیں۔

15 محاورے (Idioms):

ان جملوں کو دیکھیں:

- بہت دن بعد نانی سے مل کر آنکھیں بھر آئیں۔
- حقیقت سامنے آنے پر وہ بغلیں جھانکنے لگا۔
- آپ سے مل کر دل باغ باغ ہو گیا۔

ان جملوں میں ’آنکھیں بھر آنا، بغلیں جھانکنا، دل باغ باغ ہونا‘ وغیرہ کے معانی ہیں: رنجیدہ ہونا، شرمندہ ہونا اور بہت خوش ہونا۔ اس سے معلوم ہوتا ہے کہ محاورہ کے لیے کچھ باتیں ضروری ہوتی ہیں۔

1. محاورہ اپنے لغوی معنی میں استعمال نہیں ہوتا بلکہ مجازی معنی میں استعمال ہوتا ہے۔

2. اس میں فعل کی اہمیت کلیدی ہوتی ہے۔

3. وہ جب جملوں میں استعمال ہوتے ہیں تو قواعد کے اعتبار سے افعال میں تبدیلی ہوتی ہے۔

4. محاورہ مکمل جملہ نہیں ہوتا بلکہ تکمیل کے لیے اسے مزید الفاظ درکار ہوتے ہیں۔

5. محاورہ دو یا دو سے زیادہ الفاظ کی مدد سے بنتا ہے۔

”وہ الفاظ جو فعل پر ختم ہوتے ہیں اور اپنے لغوی معنی کے بجائے دوسرے معنی میں استعمال کیے جاتے ہیں، انھیں محاورہ کہتے ہیں۔“
کچھ اور محاورے اس طرح ہیں آٹھ آٹھ آنسو رونا، آنتوں کا قتل ہو اللہ پڑھنا، آسمان سر پر اٹھانا وغیرہ۔

16 کہاوٹ (Parable):

اس کہانی کو سنیں:

”ایک دن کی بات ہے، ایک لومڑی اپنی غذا کی تلاش میں نکلی۔ سارے دن گھومتی پھرتی رہی۔ کھانے کو کچھ نہ ملا۔ اسی تلاش میں وہ ایک باغ میں پہنچ گئی۔ وہاں انگور کی بیل تھی۔ انگور کے رس دار خوشے لٹک رہے تھے۔ لومڑی کے منہ میں پانی بھر آیا۔ آس پاس دیکھ کر وہ انگور کے ایک خوشے کی طرف اچھلی مگر اس تک نہ پہنچ سکی۔ تھوڑی دیر بعد اس نے رخ بدل کر پھر چھلانگ لگائی مگر منہ میں ایک بھی انگور نہیں آیا۔ اس نے سوچا ہمت نہیں ہارنی چاہیے۔ پھر اس نے اپنے جسم میں پھرتی پیدا کی اور لگاتار کئی چھلانگیں لگائیں۔ مگر انگوروں تک نہ پہنچ سکی اور وہ بڑی طرح تھک گئی۔ آخر کار نڈھال ہو کر باغ سے باہر جانے لگی۔ جاتے جاتے اس نے انگوروں کو مڑ کر دیکھا۔ اتنی دیر میں ایک دوسری لومڑی آگئی اور کہنے لگی:

”بہن کیوں! چل دیں، انگور نہیں ملے؟“

لومڑی نے کہا: ”نہیں انگور تو بہت ہیں لیکن کھٹے ہیں۔“

کہانی کے آخر میں لومڑی نے انگور نہ کھانے کی وجہ بتائی ہے یعنی ’انگور کھٹے ہیں‘، وہ ایک کہاوٹ ہے۔ لومڑی نے اپنی شرمندگی دور کرنے کے لیے جو وجہ بتائی اسے ہم ایسے موقع پر بولتے ہیں جب کوئی شخص اپنی شرمندگی کو چھپانے کے لیے بہانے بناتا ہے۔ ”کہاوٹ وہ فقرہ، جملہ یا قول ہے، جسے بات میں زور پیدا کرنے کے لیے استعمال کیا جاتا ہے۔ کہاوٹ کے پیچھے کوئی واقعہ یا کہانی ضرور ہوتی ہے۔“

اس سے معلوم ہوتا ہے کہ ’کہاوٹ‘ چند الفاظ میں واقعہ کی مختلف جزئیات اور تفصیلات کو سمیٹ کر بیان کرتی ہے۔ اختصار کے باوجود یہ انسانی زندگی کے مختلف تجربات، مشاہدات کو اپنے اندر سموئے ہوئے ہوتی ہے۔ یہ کسی سماجی، تہذیبی تجربے یا واقعے کے اثر سے خود بہ خود وجود میں آتی ہے اور ایک نسل سے دوسری نسل تک منتقل ہوتی رہتی ہے۔ مثال کے طور پر کچھ کہاوٹیں یہ ہیں:

آسمان سے گرا کھجور میں اٹکا   ایک مصیبت سے نکل کر دوسری مصیبت میں پھنسا۔

ابھی دلی دور ہے   کام پورا نہیں ہوا ہے یا مقصد پورا ہونے میں دیر ہے۔

جیسی کرنی ویسی بھرنی   جیسا عمل کرو گے، ویسا ہی پھل ملے گا

17 خلاصہ

کسی بھی زبان میں قواعد کی حیثیت ریڑھ کی ہڈی کی سی ہوتی ہے۔ اگر کوئی شخص کسی زبان کی گرامر سے واقف ہے تو بولنے، پڑھنے اور لکھنے کے دوران اس سے زبان و بیان کی کم غلطیاں ہوتی ہیں۔ اس ماڈیول میں اردو زبان کے قواعد کی کچھ بنیادی باتوں جیسے کہ کلمہ کی مختلف قسموں، سابقے، لاحقے، مرکبات، روزمرہ اور محاورہ کے متعلق آپ نے جانا اور آپ کی معلومات میں اضافہ ہوا۔ اس ماڈیول کو پڑھنے کے بعد آپ نے محسوس کیا ہو گا کہ اب آپ اردو زبان کو پہلے سے زیادہ درستگی اور صحت کے ساتھ بولنے، پڑھنے اور لکھنے پر قادر ہوئے ہیں۔ امید ہے کہ اس ماڈیول میں بتائی گئی باتوں پر اردو لکھنے، پڑھنے کی دوران آپ دھیان دیں گے۔

Disclaimer

آن لائن کورس کے درسی مواد کی ترتیب و تدوین کے لیے این سی ای آر ٹی کی درسی و معاون درسی کتابوں اردو زبان و ادب کی تاریخ، اردو قواعد و انشاء، اردو کی ادبی اصناف، رہنما کتاب، اردو تدریسیات، اردو زبان کی تدریس وغیرہ سے استفادہ کیا گیا ہے۔